

Rajko Bratož

Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij

1. Uvod

O odnosu Venancija Fortunata do shizme Treh poglavij so bila doslej izražena precej različna mnenja. Edina podlaga za raziskovanje tega vprašanja je pesnikova literarna zapuščina¹. Dve stoletji kasnejši kratek biografski zapis Pavla Diakona temelji le na poznavanju pesnikovega opusa² in se vprašanja niti ne dotakne. Pri iskanju odgovora na to vprašanje so posamezni raziskovalci bodisi analizirali posamezne, v celoti gledano redke odlomke v pesnikovem opusu, spet drugi so skušali najti odgovor na podlagi njegove umestitve v kontekst političnih in cerkvenih razmer v severni Italiji in na celotnem Zahodu v drugi polovici 6. stoletja. Venancijev odnos do shizme Treh poglavij je v tem primeru postal sestavni del enega temeljnih vprašanj pri razumevanja njegovega življenja in dela: kateri so vzroki za njegov odhod iz Italije v Galijo 565³. Pesnik je imel po preselitvi v novo

¹ Vse navedbe sledijo ediciji: Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri Italicis *Opera poetica*, recensuit et emendavit F. LEO, *MGH AA* 4,1, München 1981²; Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri Italicis *Opera pedestria*, recensuit et emendavit B. KRUSCH, *MGH AA* 4,2, München 1995². Zaradi komentarja velja upoštevati tudi edicijo v *PL* 88, 9–596. Nove dvojezične edicije s komentarjem: VENANCE FORTUNAT, *Poèmes*, Tome 1: Livres I–IV), ed. M. REYDELLET, Paris 1994; VENANCE FORTUNAT, *Oeuvres*, Tome 4: *Vie de saint Martin*, ed. S. QUESNEL, Paris 1996; Venanti Honori Clementiani Fortunati *Opera* 1– VENANZIO FORTUNATO, *Opere* 1 (izd. S. DI BRAZZANO), *CSEA* 8/1, Aquileia 2001. Prevodi s komentarjem (nam dostopna dela): VENANTIUS FORTUNATUS: *Personal and Political Poems*. Translated with notes and introduction by J. GEORGE, *Translated Texts for Historians* 23, Liverpool 1995; VENANZIO FORTUNATO, *Vita di san Martino di Tours*. Traduzione, introduzione e note a cura di G. PALERMO, *Collana di testi patristici* 52, Roma 1995². Izbrane Venancijeve pesmi v izvorniku in prevodu s komentarjem prinašata dve slovenski antologiji: *Zgodnjekrščanska latinska poezija* (prev. M. ŠPELIČ), Ljubljana 1997, 249–254; *Srednjeveški cvetnik – Florarium mediaevale. Latinska lirika srednjega veka* (prev. P. SIMONITI), Ljubljana 2000, 10–19.

² PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,13 (izd. F. BRADAČ, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, Maribor 1988, 68–71; ed. L. CAPO, Fondazione Lorenzo Valla 2000⁵, 90–95, 436–437).

³ Temeljna bibliografija o navedenem vprašanju (v kronološkem zaporedju izida): R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus. Seine Persönlichkeit und seine Stellung in der geistigen Kultur des Merowingerreiches*. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance 22, Leipzig 1915; H. WOPFNER, Die Reise des Venantius Fortunatus durch die Ostalpen. Ein Beitrag zur frühmittelalterlichen Verkehrs- und Siedlungsgeschichte, *Schlern-Schriften* 9, 1925 (Festschrift zu Ehren Emil von Ottenthals), Innsbruck 1925, 362–417, zlasti 365; D. TARDI, *Fortunat: Étude sur un dernier représentant de la poésie latine dans la Gaule mérovingienne*, Paris 1927; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire* II, Paris 1949, 833–834 (pesnik privrženec shizme); G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977, 287–288; ISTI, Venanzio Fortunato e le chiese istriane. Problemi e ipotesi, *Atti e Memorie della Società Istriana* 78 (26 n.s.), 1978, 207–225; J. ŠAŠEL, Il viaggio di Venanzio Fortunato e la sua attività in ordine alla politica bizantina, *AAAd* 19, 1981, 359–375 (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 766–782); H. BERG, Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, v: H. WOLFRAM, A. SCHWARZ (Hg.), *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, Wien 1985, 61–108, zlasti 84–85; B. BRENNAN, The Career of Venantius Fortunatus, *Traditio* 41, 1985, 49–78; ISTI, Venantius Fortunatus: Byzantine agent?, *Byzantion* 65, 1995, 7–16; J. W. GEORGE, *Venantius Fortunatus. A Latin Poet in Merovingian Gaul*, Oxford 1992; L. PIETRI, Venance Fortunat et ses commanditaires: un poète italien dans la société gallo-franque, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 39, 1992, 729–754; H. KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter*, Wien, Köln,

domovino prav malo stikov z Italijo in očitno ni sledil razvoju tamkajšnjih dogodkov, sam cerkveni spor pa v merovinški Galiji ni bil aktualen. Svoj odnos do shizme je lahko izoblikoval v času pred odhodom v Galijo, torej v času svoje mladosti in dozorevanja na Beneškem in v Raveni.

Venancij Fortunat naj bi bil v času svojega odhoda iz Italije star ok. 25–30 let. Letnica njegovega rojstva ni določljiva (predlogi raziskovalcev se gibljejo v desetletnem razponu od 530 do 540, po mnenju velike večine naj bi bil rojen ok. 535–540), kronološka rekonstrukcija pesnikovega življenja je za prvo, italsko obdobje njegovega ustvarjanja vse prej kot jasna⁴. Gotovo je v času šolanja v Raveni dosegel odlično, na različna področja segajočo izobrazbo z vsaj temeljnim znanjem grščine⁵. Kot potomec premožne družine je imel številne pomembne zveze v rodni *Venetiji*, ki so segale prek rojstnega kraja v več mest na Beneškem. V času pred odhodom iz Italije še ne moremo računati z njegovim pomembnejšim pesniškim slovesom, saj sta od ok. 230 ohranjenih pesmi le prvi dve zanesljivo nastali na italskih tleh, od proznih spisov pa nobeden. Prav tako za ta čas ne moremo dokazati njegovih morebitnih širših, prek ozemlja med Raveno in Akvilejo segajočih osebnih ali političnih zvez s pomembnimi cerkvenimi in posvetnimi dostojanstveniki, ki so kasneje v merovinški Galiji bistveno zaznamovale njegovo življenje in delo. Zdi se, da je v beneški domovini vzdrževal stike (predvsem) z osebami duhovnega stanu, saj med sicer redkimi omenjenimi posamezniki – z izjemo pripadnikov ožjega sorodstva – ne naletimo na posvetne osebe. Na njegovo predvsem religiozno mladostno usmeritev bi kazalo tudi pesnikovo ime; izmed štirih sestavnih delov svojega imena (Venantius Honorius Clementianus Fortunatus) je uporabljal predvsem pridevek *Fortunatus*. Slednji, povzet po istoimenskem oglejskem mučencu⁶, je razodeval predvsem njegovo duhovno in religiozno usmerjenost, ne pa njegovega družbenega porekla iz premožnih slojev. Kot mlad izobraženec duhovne usmeritve je bil v desetletju pred

Weimar 1992, zlasti 24–26; M. PAVAN, Venanzio Fortunato tra *Venetia*, Danubio e Gallia merovingica, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia* (Atti del convegno internazionale di Studi), Treviso 1993, 11–23 (= V. PAVAN, *Dall'Adriatico al Danubio*, Padova 1991, 331–344; zlasti privrženost shizmi, ob tem tudi zaobljuba ob ozdravitvi); G. ROSADA, Il "viaggio" di Venanzio Fortunato *ad Turones*: il tratto da Ravenna ai *Breonium loca* e la strada *per submontana castella*, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia* (kot v predhodni navedbi), 25–57, zlasti 43–48 (zlasti privrženost shizmi, ob siceršnjih težkih razmerah v severovzhodni Italiji v letih pred langobardsko invazijo).

⁴ Predložene letnice pesnikovega rojstva: R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 11 (leta 540); D. TARDI, *Fortunat*, 24 (leta 530); E. STEIN, *Histoire* II, 694 (okrog 535); J. W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 19 (malo pred 540); B. BRENNAN, *The Career*, 50 op. 11 (nagiba se k predlogu J. Szövérfyja, da je bil rojen v drugi polovici tridesetih let, ok. 535–540); G. PALERMO, v: VENANZIO FORTUNATO (op. 1), 5 (morda 535); M. REYDELLET, v: VENANCE FORTUNAT (op. 1), VII (rojstvo med 530–540, zavrnitev Koebnerjevih argumentov za datacijo v leto 540); R. DÜCHTING, *Venantius Fortunatus*, *Lexikon des Mittelalters* 8, 1997, 1453 (pred 540); N. DELHEY, *Venantius Fortunatus*, v: S. DÖPP, W. GEERLINGS, *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, Freiburg, Basel, Wien 1999², 622 (med 530 in 540); prim. tudi S. DI BRAZZANO v: VENANZIO FORTUNATO, 15.

⁵ Pesnikova "ocena" lastne izobrazbe (VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita Martini* 1, 26–35, *MGH AA* 4,1, 296; prim. G. PALERMO v: VENANZIO FORTUNATO, *Vita...*, 51) je literarni topos (avtorjeva ponižnost), iz katerega je jasno le to, da se je izobraževal v gramatiki, retoriki in verjetno tudi v pravu; prim. tudi PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,13 (*Sed tamen Ravennae nutritus et doctus, in arte gramatica sive rethorica seu etiam metrica clarissimus extitit.*). O njegovem vsaj osnovnem znanju grščine prim. G. PALERMO v: VENANZIO FORTUNATO (kot v op. 1), 9–10. Njegova dela odražajo ne le odlično poznavanje poezije (tako klasikov kot krščanskih avtorjev), temveč tudi teološko znanje. O širini in globini Venancije izobrazbe so bila izražena različna mnenja; prim. ocene pri: B. BRENNAN, *The Career*, 52–53; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 21–22.

⁶ O pesnikovem imenu gl. J. ŠAŠEL, *Il viaggio* (op. 3), 359–362 (= *Opera selecta*, 766–768); J. W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 19; B. BRENNAN, *The Career*, 50; G. PALERMO v: VENANZIO FORTUNATO, 3–4. Samo z imenom *Fortunatus* ga označujeta najprej sodobnik in prijatelj GREGORIJ TOURSKI (*De miraculis s. Martini* 1,13–15; *PL* 71, 926B; 927C), dve stoletji kasneje pa PAVEL DIAKON (*Hist. Lang.* 2,13).

odhodom v Galijo priča dogodkom, ki so globoko posegali prav v duhovno in cerkveno sfero in bistveno zaznamovali razvoj v njegovi domovini.

2. Venancijeva poročila, ki jih moremo povezovati s shizmo Treh poglavij

Shizma Treh poglavij, posledica poteka in rezultatov 5. ekumenskega koncila oziroma Justinijanove verske politike, je v akutni obliki nastopila v severovzhodni Italiji 557. Tedaj je bil za oglejskega patriarha izvoljen Pavlin, ki je prekinil stike s tedanjim papežem Pelagijem I. 7 V času teh za cerkev na Beneškem odločilnih dogodkov naj bi bil Venancij Fortunat star okrog dvajset let. V taki starosti je bil lahko le opazovalec dogodkov, vendar je kot mlad izobraženec gotovo vedel za njihov pomen. Dogodki njegovega otroštva, predvsem gotsko-bizantinska vojna (535–552), ki se je najmanj enkrat (540) dotaknila Treviza in njegove širše okolice⁸, v njegovi literarni zapuščini niso pustili opazne sledi. Na podlagi pesnikovih avtobiografskihotic se ne da dokazati, da bi v otroštvu oz. mladosti kdaj prebival v Akvileji; gotovo je le to, da je imel s tem mestom stike, ki pa so lahko potekali v obliki obiskovanja in dopisovanja⁹. Akvileja je bila tedaj središče provincialne uprave in metropolitansko središče ne le za Benečijo in Istro, temveč tudi za preostalo območje Sredozemskega Norika, za ostanke zahodnega dela panonskih in južnega dela recijskih provinc. Podoba mesta sredi 6. stoletja, eno stoletje po hunskem razrušenju in neposredno po koncu gotsko-bizantinske vojne, seveda ni bila primerljiva z ono v 4. stoletju, ko je bila Akvileja po velikosti in pomenu tretje mesto Italije in deveto v rimskem cesarstvu. Po skromnih gradbenih dosežkih v Odoakrovi in Teoderikovi dobi se je začela sistematična obnova mesta – tako kot drugod v Italiji – šele po dokončni bizantinski osvojitvi mesta 552 oziroma po koncu gotsko-bizantinske vojne 555¹⁰.

Dva pesniška vložka o Akvileji kažeta na to, da je imel v pesnik v pesnitvah iz časa ok. 575 (*Vita s. Martini*) oziroma ok. 576–580 (*Carmina* 8,3: *De virginitate*) predstavo o Akvi-

⁷ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 293–293; C. SOTINEL, Pelagio I, v: *Enciclopedia dei papi* I, Roma 2000, 529–536, zlasti 533–534; C. SOTINEL v: *Histoire de christianisme* (ur. J.-M. MAYEUR, Ch. et L. PIETRI, A. VAUCHET, M. VENARD), 3: *Les Églises d'Orient et d'Occident (432–610)* (ur. L. PIETRI), Paris 1998, 441–442.

⁸ PROKOPIJ, *Bellum Gothicum* 3(7), 1, 35 (ed. H.B. DEWING, *LCL*, Procop. IV, London 1962, 162) omenja bitko pri Trevizu 540, v kateri so Goti (kralj Ildibad) uničujoče porazili bizantinsko vojsko (vojskovodja Vitalius), v kateri so se bojevali številni herulski federati; prim. H. WOLFRAM, *Die Goten*, München 1990³, 351; *PLRE* III, 614 (s.v. Ildibadus).

⁹ Hipotezo, da je pesnik več let svoje mladosti preživel v Akvileji, kamor naj bi se njegova družina umaknila pred vojaškimi operacijami v gotsko-bizantinski vojni, je zagovarjal zlasti D. TARDI, *Fortunat*, 27–28 in 35–37, v novejšem času pa jo zastopajo le redki avtorji (na primer G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 209). Kot neutemeljeno je zavračajo: E. STEIN, *Histoire* II, 695 op. 1; B. BRENNAN, *The Career*, 51–52; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 19–20 (prim. rec. J. GRUBER, *Gnomon* 71, 1999, 418).

¹⁰ AUSONIUS, *Ordo urbium nobilium* IX (ed. H.G.E. WHITE, *LCL*, 1968, Aus. I, 274). O hunskem zavzetju in razrušenju Akvileje in delni obnovi mesta v času škofov Niketa in Marcellijana gl. R. BRATOŽ, *La chiesa aquileiese e i barbari (V–VII sec.)*, v: *Aquileia e il suo patriarcato* (ur. S. TAVANO, G. BERGAMINI, S. CAVAZZA), Udine 2000, 101–149, zlasti 112–116, 122–128 in 147–149. O splošni obnovi razrušenih mest v Italiji po zmagi nad Goti poroča zadnji del Kopenhagenske kronike (*Auctarii Hauniensis extrema*, 3–4; *Chronica minora* I, ed. Th. MOMMSEN, *MGH AA IX*, 1892, 337: (3) *Narses patricius ... Italiam Imperio Romano reddidit urbesque dirutas restauravit ...* (4) *Narses patricius cum Italiam florentissime administraret et urbes atque moenia ad pristinum decorem per XII annos restauraret et populos suo iure atque prudentia fovaret...*). Narzesovo prizadevanje, da bi obnovili cerkve, omenja tudi PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,3 (... *in recuperandis basilicis satis studiosus ...*), za njim pa DANDULUS, *Chronica* A. 557–565 (ed. E. PASTORELLO, Bologna 1939, 73,13). Gl. kratko S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, Trieste 1986, 45 in *PLRE* III, 926 (Narses 1).

leji svoje mladosti, iz dobe pred odhodom v Galijo (565). Iz kratkih omemb ne dobimo vtisa, da bi pesnik vedel za pomembne dogodke, ki so po letu 565 spremenili podobo in pomen mesta: beg cerkvenega središča v Gradež, nato langobardsko zavzetje in ponovno rušenje mesta 568, ki seveda ni bilo primerljivo z onim v času Atilovega vdora v Italijo 452.

Obe omembi Akvileje se v prvi vrsti nanašata na češčenje domačih mučencev v mestu, pesnikova knjiga pa naj bi sedaj razširila tjakaj tudi slavo sv. Martina¹¹. Mesto se označuje kot *Aquiliensis urbs*. Oznaka *urbs*, ki se pojavlja v tem času sorazmeroma redko, je bila primerna predvsem za večja in pomembnejša mesta¹². Pridevniška oblika *Aquiliensis* (namesto starejše *Aquileiensis* in poznejše srednjeveške *Aquile(i)ensis*) je bila v tej dobi očitno precej razširjena, saj naletimo nanjo večkrat v zapisih cerkvene proveniencie od druge polovice 6. do sklepnega dela 7. oz. začetka 8. stoletja¹³. Venancij Fortunat je v odlomkih navedel oglejske svetnike, katerih grobovi so bili takrat splošno poznani in očitno priljubljeni romarski cilji. Ob enkratni omembi Kancijeve skupine (*Cantianos domini nimium venereris amicos* [sc. libellus Vitae s. Martini]) sta kar dve omembi češčenja mučenca Fortunata, pesnikovega soimenjaka, svetnika v mučeniški dvojici Feliks in Fortunat, čigar posmrtni ostanki so tedaj počivali v Akvileji¹⁴. Na podlagi dvakratne in zato izstopajoče omembe Fortunata kot oglejskega mučenca¹⁵ se zdi, da je bilo češčenje tega svetnika v mestu posebej razširjeno in samemu pesniku posebej drago. Njegov rojak, mladostni vrstnik, prijatelj in sošolec v času študija v Raveni in kasnejši škof v Trevizu Feliks¹⁶, pa je nosil ime somučenca v tej svetniški skupini. Ker je v oglejskem izročilu poznanih več Fortunatov, obstaja sicer teoretično majhna možnost, da bi se omemba Fortunata v pesnitvi

¹¹ Verzi, ki se nanašajo na Akvilejo, se glasijo (*Vita s. Martini* 4,656–662, str. 368–369): *hinc Venetum saltus campestris perge per arva, / submontana quidem castella per ardua tendens; / aut Aquiliensem si forte accesseris urbem, / Cantianos domini nimium venereris amicos / ac Fortunati benedictam martyris urnam / pontificemque pium Paulum cupienter adora, / qui me primaevus converti optabat ab annis*. Prim. tudi VENANCE FORTUNAT, *Oeuvres* IV (ed. S. QUESNEL), 99 in 170 (komentar); VENANZIO FORTUNATO, *Vita di san Martino di Tours* (ed. G. PALERMO), 151–152.

¹² Akvileja se kot veliko in pomembno mesto pojavlja z oznako *urbs* že v virih od 4. stol. dalje (eno prvih omemb posreduje AUSONIUS, *Ordo urbium nobilium* IX,2 [*nona inter claras Aquileia ... urbes*]), nato pa večkrat v virih vse do 9. stol., vendar pa je bil vseskozi v uporabi tudi izraz *civitas* kot najbolj splošna oznaka za mesto (prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino*, Udine–Gorizia 1999, 44 op. 43). Očitno je Venancij Fortunat uporabljal oznako *urbs* že precej svobodno, saj jo v nadaljevanju najdemo že pri omembi Padove (gl. op. 38).

¹³ Pridevniška oblika *Aquiliensis* (namesto starejše *Aquileiensis*) se nahaja v naslednjih virih: *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 9; 17; 18; 19 (*Concilium universale Constantinopolitanum sub Iustiniano habitum*, ed. E. SCHWARTZ, *ACO* IV/2, Argenterate 1914, 133,9 [*in sancta Aquiliensi ecclesia*]; 135,4 [*in sancta sede Aquiliensi*]; 135,11 [*metropolitana Aquiliensis ecclesia*]; 135,16 [*ad Aquiliensem synodum*]; 135,25–26 [*matris nostrae Aquiliensis ecclesiae*]); *Concilium universale Constantinopolitanum tertium* (ed. R. RIEDINGER, *ACO*, series secunda, I,1, Berlin 1990), Actio quarta (155,7: *episcopus sanctae ecclesiae Aquiliensis*); prim. k slednjemu zapisu R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado im monotheletischen Streit*, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo* (ur. R. BRATOŽ), Situla 39, Ljubljana 2000, 609–658, zlasti 636.

¹⁴ *Carmina* 8,3, 165–166 (*MGH AA* 4,1, 185): *Felicem meritis Vicetia laeta refundit / et Fortunatum fert Aquileia suum...* O češčenju obeh oglejskih mučencev v tej dobi prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* (kot v op. 12), 389–399; nazadnje G. CUSCITO, *I martiri aquileiesi*, v: *Aquileia e il suo patriarcato* (ur. S. TAVANO, G. BERGAMINI, S. CAVAZZA), Udine 2000, 33–50, zlasti 43–47.

¹⁵ V pesmi *De virginitate*, 137–176 (*Carmina* 8,3; *MGH AA* 4,1, 184–185) našteva pesnik posebej "reprezentativne" svetnike za posamezna mesta in dežele, ponavadi po enega ob vsaki geografski omembi, le redko (kot za Rim ali Milano) po dva svetnika. Akvilejo v tem primeru zastopa Fortunat; analogije iz sosedstva: ... *dat Siscia clara Quirinum* [v. 153]... *Vitalem ac reliquos quos cara Ravenna sepultat, / Gervasium, Ambrosium, Mediolane, meum: Iustinam Patavi...* [v. 167–169].

¹⁶ O tarvizijem škofu Feliksu gl. op. 34.

Vita s. Martini ne nanašala na Feliksovega družabnika v mučeništvu, pač pa na Mohorjevega istoimenskega diakona, ki v elogiju v Hieronimijanskem martirologiju (sreda 5. stol.) kot edinemu zapisu o tej mučeniški skupini iz antike nastopa na prvem mestu (pred škofom Mohorjem). Medtem kot grob in relikvije Mohorja in Fortunata pred "odkritjem" v začetku 7. stoletja niso bili poznani, pa je bila *benedicta urna* Feliksovega družabnika v mučeništvu znan romarski cilj¹⁷.

a. Venancij Fortunat in oglejski patriarh Pavlin

Posebno pozornost zaslužita dva verza o oglejskem škofu Pavlu (oz. Pavlinu, kot se splošno imenuje v zgodovinopisju). Škofa je označil na izredno spoštljiv in obenem osebni način, ki kaže na to, da sta se dobro poznala. *Paulus* (in ne *Paulinus*, kot se omenja v dveh pismih papeža Pelagija I.)¹⁸ je označen kot *pontifex pius*, s pridevkom, ki poudarja njegov rang in njegove osebne odlike. Tudi izraz *pontifex*, če ni bil izbran le iz metričnih razlogov, je bolj vzvišen od običajne oznake *episcopus* in je bil primeren za predstojnika pomembne škofije¹⁹. Knjiga, ki jo pesnik pošilja na pot, naj ob prihodu v Akvilejo na posebej spoštljiv način izkaže čast tamkajšnjemu škofu (*cupienter adora*), pri čemer iz same uporabe glagola *adorare* ni povsem jasno, ali si je pesnik s tem predstavljal še aktivnega (kar se zdi vsekakor verjetnejše) ali že pokojnega škofa²⁰. Tak osebni odnos se je lahko izoblikoval na podlagi dolgotrajnih stikov. Pesnik poroča, da ga je Pavel (oz. Pavlin) že od otroštva (*primaevs ab annis*) skušal usmeriti v duhovno življenje (*qui me ... converti optabat*). Ker je bil Pavlin pred izvolitvijo za škofa menih in ker označuje pesnik njegovo prizadevanje z glagolom *converti* se zdi, da ga je skušal pridobiti za meniški stan. Iz hagiografskega izročila 5. in 6. stoletja je znanih več primerov vplivanja odraslega asketa na otroka v smislu vzgoje v meniško *conversio*; enega takih opisuje med severnoitalskimi pisci Enodij²¹. Poročilo samo

¹⁷ Prim. G. CUSCITO, I martiri aquileiesi, 45 in S. DI BRAZZANO v: VENANZIO FORTUNATO, 437 op. 24; nejasna v tem oziru G. PALERMO, v: VENANZIO FORTUNATO (op. 1), 152 op. 39 (mučenec iz dobe Numerijana ali Dioklecijana) in S. QUESNEL v: VENANCE FORTUNAT IV (op. 1), 170 op. 89 (F. akvilejski škof in mučenec). O vprašanju identificiranja različnih oglejskih svetnikov z imenom Fortunatus prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese*, 79–82 in 395–396.

¹⁸ Z imenom *Paulinus* (le-temu sledi oznaka *pseudoepiscopus*) ga označuje (le na dveh mestih) njegov sodobnik in nasprotnik PELAGIUS I PAPA, *Epistulae quae supersunt (556–561)*, *Epist.* 59,1 (ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE, Montserrat 1956, 155 oz. *Epist.* 46 v *PL Supplementum I*, Paris 1967, 1303) in *Epist.* 57 (*PL Suppl.* IV, 1306 oz. ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE, 182). Ne le pri sodobniku Venanciju Fortunatu, tudi dve stoletji kasneje pri Pavlu Diakonu (*Hist. Lang.* 2,10; 2,25) in štiri stoletja kasneje v gradeško-beneških kronikah se dosledno označuje kot *Paulus* (gl. G. MONTICOLO, *Cronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 6, v. 4 in 7 [*Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie*]; 41, v. 33; 42, v. 4 in 26; 49, v. 1 in 4 [*Chronicon Gradense*]; 62, v. 9 in 15; 68, v. 4 [IOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum*]); *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum* [ed. R. CESSI, Roma 1933], 40–42, 72–75, 122–123, 128), enako ga označuje tudi DANDULUS, *Chronica*, a. 557–569 (ed. E. PASTORELLO, Bologna 1938, 72, 75, 76).

¹⁹ Gl. op. 11. Naslov *pontifex* je v tem primeru sinonimna oznaka za naslov *archiepiscopus*, ki so ga uporabljali shizmatični škofje kot uradno oznako za patriarha Helija in Severa (*Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 6,8,9 [ACO IV/2, 133]).

²⁰ Prim. S. QUESNEL, v: VENANCE FORTUNAT IV, 170 op. 90; gl. tudi J.F. NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976, s.v. *adorare*. Če bi se pesnikova oznaka nanašala na pokojnega škofa, bi izraz kazal na njegovo svetniško češčenje (*adoratio*).

²¹ ENNODIUS, *Vita beati Antonii* 8–9 (ed. F. VOGEL, *MGH AA* 7, 1961², 186; sv. Severin iz Norika je Antonija od osmega leta dalje vzgajal na pot bodočega asketskega življenja). Prim. A.N. NOCK, *Bekehrung*, *RAC* 2, 1954, 105–118, zlasti 117; M. ROTHENHÄUSLER, *Conversio morum*, *RAC* 3, 1957, 422–424.

kaže na tesne stike Venancija Fortunata z menihom Pavlom (Pavlinom), kasnejšim patriarhom, pod vplivom katerega je kot otrok duhovno dozoreval²². Dejstvo, da Venancij ni doživel *conversio* in stopil na pot askeze, kaže na to, da ti stiki le niso bili tako intenzivni, da bi privedli do cilja. Pesnik je ostal temu življenjskemu idealu vseskozi blizu in ga je visoko cenil.

Mladi Venancij je odraščal in dozoreval v času stopnjevanja spora Treh poglavij. Po koncu gotsko-bizantinske vojne (555), ki mu je sledil nekaj let kasneje izgon Frankov in ostankov Gotov iz severne Italije (561–563)²³, je postal cerkveni spor osrednji politični problem v severni Italiji. Ob postopnem zmanjševanju in umirjanju spora v drugih delih bizantinske Italije sta to krizno žarišče skušala pogasiti papež in bizantinska posvetna oblast v Italiji²⁴. Pisma papeža Pelagija I. različnim bizantinskim dostojanstvenikom omogočajo vpogled v oblike in intenzivnost pritiska na shizmatičnega patriarha le v kratkem razdobju od februarja do aprila leta 559. V pismu patriciju Joannesu je Pelagij I. v februarju 559 ostro napadel shizmatike, oglejskega škofa ironično označil kot “patriarha” Benečij in Istre in “prvaka” shizmatikov (*quispiam Venetiarum, ut ipsi putant, atque Histriae patriarcha ... eorum princeps ... non consecratus sed execratus episcopus...*)²⁵. Ko je Pavlin omenjenega bizantinskega dostojanstvenika, ki se je očitno nahajal v Akvileji, izobčil, je papež proti koncu marca nastopil ostreje in s konkretno grožnjo: v pismu patriciju Valerijanu je v temperamentnem tonu navedel razloge za policijski poseg proti shizmatičnemu patriarhu²⁶, prav tako je spodbudil k ostremu postopanju proti shizmatiku, ki je uzurpiral škofijski prestol (*Aquileiensis ecclesiae inuasor*), patricija Joannesa²⁷. Podobne vsebine so bila tudi druga papeževa pisma patriciju Valerijanu²⁸, patriciju Narzesu in drugim posvetnim dostojanstvenikom, da bi odstavili shizmatične škofe tudi drugod v Italiji²⁹. Venancij Fortunat se je v letih pritiska na oglejskega patriarha nahajal v Raveni, ki je bila v tem času kot cerkveno in upravno središče nasprotnik Akvileje: škof Agnellus je stal trdno na papeževi strani, tamkajšnje bizantinske posvetne dostojanstvenike pa je papež skušal pridobiti za energično ukrepanje proti Pavlinu.

Po papeževih pismih iz leta 559 viri o Pavlinu vse do langobardske invazije v Italijo devet let kasneje presahnejo. Kaj se je dogajalo s patriarhom v letih 559–565, ko se je Fortunat nahajal v Raveni, ni znano; očitno je le to, da je pritisk prek Ravene in Rima vzdržal. Ob langobardski nevarnosti je prav on – kot se zdi ob popolni odsotnosti posvetne

²² PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 24, 5 (ed. kot v op. 18; 75 v. 17): ... *Quid autem iam de eorum principe loquar, qui et monachum, si tamen aliquando fuit, inuadendi episcopatum ambitu perdidit...* Ob pomanjkanju dokazov, da bi pesnik v mladosti prebival v Akvileji, je S. DI BRAZZANO (VENANZIO FORTUNATO, 16) izrazil hipotezo, da je do teh stikov prišlo v enem od urbanih središč v pesnikovi ožji domovini (Treviso, Opitergium, Altinum), kjer naj bi pesnik odraščal in pridobival osnovno izobrazbo. Vprašanje določitve kraja njunih stikov ostaja nerešljivo.

²³ PLRE III, 923 sl. (Narses 1); E. STEIN, *Histoire* II, 610–611.

²⁴ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 293 sl.; C. SOTINEL, Pelagio I (kot v op. 7), 533–534.

²⁵ PELAGIUS I PAPA, *Epistulae* 24,1;5;7 (ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE [kot v op. 18], 73–75). O omenjenem patriciju gl. PLRE III, 669–700 (Ioannes 71).

²⁶ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 52 (kot v op. 18, 134–139).

²⁷ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 53 (kot v op. 18, 140–142), zlasti 53,10 (142, 33–36; papež ja patricija spodbudil, naj oglejskega škofa kot prestopnika aretira in pošlje k cesarju na zagovor); prim. tudi *Epist.* 52,14,64–65 [138]: ... *hi qui talia praesumpserunt ad piissimum principem sub digna custodia dirigantur...*

²⁸ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 59 (kot v op. 18, 155–158); o patriciju Valerijanu gl. PLRE III, 1361 (Valerianus 1).

²⁹ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 60; 65 (kot v op. 18, 159–173). V *Epist.* 65,5 (173,19–21) je papež neposredno izrazil svojo zahtevo po policijskih posegih proti shizmatikom (... *ut ab ecclesiae unitate diuisi, et eius pacem iniquissime perturbantes, a saecularibus etiam potestatibus conprimantur*).

oblasti(!) – vodil preselitev cerkvenega središča in s tem v znatni meri tudi prebivalstva v Gradež³⁰. Med relikvijami večjega števila mučencev, ki so bile po kasnejšem izročilu bodisi tedaj, bodisi nekoliko kasneje, ko so se Langobardi umaknili iz porušenega mesta, prenešene v Gradež, se omenjajo tudi relikvije mučencev Kancijeve skupine in drugih mučencev, ne pa relikvije mučenca Fortunata³¹. Akvileja je bila po langobardskem zavzetju in razrušenju izpraznjeno mesto, sadovi kratkotrajne obnove so bili izničeni. V naslednjem letu je patriarh Pavlin po dvanajstletnem pontifikatu v neznanih okoliščinah v Gradežu umrl³².

Zdi se, da pesnik po odhodu v Galijo ni imel nikakršnih vesti o Akvileji. V času nastanka obeh odlomkov o Akvileji je bil namreč Pavlin že več let pokojni, cerkveno središče pa se je nahajalo v Gradežu. Tam (in ne več v Akvileji) so bile spravljene relikvije mučencev Kancijeve skupine, za relikvijami mučenca Fortunata pa se je začasno izgubila vsaka sled. Langobardska Akvileja v sedemdesetih letih 6. stoletja ni bila in ni mogla biti romarski kraj v takem smislu kot pred 568, saj se je večji del relikvij domačih mučencev nahajal v Gradežu.

b. Venancij in cerkve na Beneškem

Venancij omenja tri cerkve na Beneškem: Konkordijo, Treviso in Padovo. V primeru Konkordije je pesnikov zapis za naš vidik obravnave malo zanimiv, saj se nanaša le na svetniško češčenje, ne vsebuje pa nobene reminiscence na pesnikovo sodobnost³³. Tamkajšnji škof v šestdesetih letih 6. stol. tudi sicer ni poznan.

Povsem drugače je z omembo rojstne škofije Treviza. V tem primeru pesnik ne poroča o lokalnem svetniškem kultu, pač pa o svojem rojaku, vrstniku in prijatelju v času študija v Raveni Feliksu, s katerim je skupaj doživel čudežno ozdravitev pred podobo sv. Martina³⁴. Feliks, pesnikov *inlustris socius*, je izbral drugačno življenjsko pot kot Venancij Fortunat.

³⁰ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 10: *Aquileiensi quoque civitati eiusque populis beatus Paulus patriarcha praeerat. Qui Langobardorum barbariem metuens, ex Aquileia ad Gradus insulam confugit secumque omnem suae thesaurum ecclesiae deportavit.* O vlogi škofov v pozni antiki kot duhovnih in posvetnih voditeljev skupnosti gl. S. MOCHI ONORY, Vescovi e Città, *Rivista di storia del diritto italiano* 4, 1931, 245–329 in 555–600; 5, 1932, 99–179 in 241–312; 6, 1933, 199–238.

³¹ *Chronicon Gradense* (G. MONTICOLO, *Chronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 40–41): ... *qui sanctissimus patriarcha ... corpora autem sanctorum Cancii, Canciani et Cancianille in ecclesia sancti Johannis evangeliste celeberrime composuit ... corpora sanctorum Quirini, Illari et Taciani et ceterorum secum asportaverunt.* Relikvije Feliksa in Fortunata naj bi bile po kasnejšem izročilu odkrite šele 628 in nato prenešene v Gradež; prim. *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (G. MONTICOLO, *Cronache*, 10; R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese*, 395 op. 141).

³² PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 25: *Paulus quoque patriarcha annis duodecim sacerdotium gerens, ab hac luce subtractus est regendamque ecclesiam Probino reliquit.*

³³ *Vita s. Martini* 4, 663–676 (MGH AA 4,1, 369): *si petis illud iter qua se Concordia cingit, / Augustinus adest pretiosus Basiliusque.* O češčanju teh svetnikov v Konkordiji, ki ga izpričuje samo Venancij Fortunat, prim. S. TAVANO v: *La chiesa concordiese 389–1989 I. Concordia e la sua cattedrale* (izd. C.G. MOR, P. NONIS), Pordenone 1989, 47; prim. tudi S. QUESNEL v: *VENANCE FORTUNAT IV*, 171 op. 91 (nagiba se k mnenju, da se za imeni skrivata sv. Avguštin in Basilijski Veliki); k zapletenemu vprašanju prim. tudi P. ZOVATTO, *Le origini del cristianesimo a Concordia*, Udine 1975, 27–28; 82 (nagiba se k mnenju, da gre za lokalna mučenca).

³⁴ *Vita s. Martini* 4, 663–676 (MGH AA 4,1, 369): *Qua mea Tarvisus residet, si molliter intras, / inlustrum socium Felicem quaeso require, / cui mecum lumen Martinus reddit olim.* Epizoda čudežne ozdravitve v Raveni, ki sta je bila deležna Venancij Fortunat in Feliks (*ipsius socius*), opisujeta tudi GREGORIUS EP. TURONENSIS, *De miraculis s. Martini* 1,15 (PL 71, 927C) in PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 13.

Neznano kdaj, skoraj gotovo pa šele po njuni ločitvi ob Fortunatovem odhodu v Galijo (565), je postal škof v rodnem Trevizu. Če je bil Fortunatov vrstnik (torej tudi rojen ok. 535 ali kako leto kasneje), bi v času izvolitve (kmalu po 565?) dosegel starost šele (dobrih) tridesetih let, vsekakor premalo, da bi mogel po tedaj veljavni zakonodaji prevzeti škofovsko dostojanstvo³⁵. Dolžina njegovega pontifikata ni poznana. Po presenetljivi odsotnosti tarvizijske cerkve na gradeški sinodi (579) se omenja naslednji škof (Rusticus) šele v času maranske sinode (590), njegov naslednjak Feliks (II.), ki se omenja leto zatem v pismu beneških škofov cesarju Mavrikiju, pa očitno ni identičen s Fortunatovim mladostnim prijateljem. Ta je bil očitno izrazita, močna in samozavestna osebnost, saj je poleti 568 ob približevanju Langobardov kot edini med italjskimi škofi tvegati drzen korak in bil poplačan z uspehom: langobardskemu kralju Alboinu je sam prišel naproti in od njega dosegel celo pisno potrjeno obljubo, da se Langobardi ne bodo polastili cerkvenega premoženja³⁶. S tem je domačo cerkveno skupnost vsaj za nekaj časa rešil pred usodo večine drugih skupnosti, ki jih je prihod pod langobardsko oblast bistveno bolj prizadel. Z doseženim stanjem je postal pravzaprav predhodnik shizmatičnih škofov 7. stoletja, ki so se – ob zaščiti langobardske oblasti – izognili verskemu pritisku papežev in Bizanca in vztrajali v shizmi vse do leta 698. O njem ne poroča noben drugi vir. Glede na zadržanje celotne oglejske metropolitanske cerkve je bil zelo verjetno privrženec shizme Treh poglavij, tako kot vsi njegovi soškofi na Beneškem in kot naslednja dva poznana škofa iz Treviza, Rustik (590) in Feliks [II.] (591)³⁷.

Nekoliko bolj obširno je Venancijevo poročanje o padovanski cerkvi, pri katerem naletimo, tako kot v primeru Akvileje, na oba elementa: svetniško češčenje in omembo uglednega sodobnika in znanca³⁸. Tudi ta kraj je Venancij Fortunat očitno dobro poznal (saj omenja detajl v tamkajšnji cerkvi), zlasti pa je poznal tamkajšnjega dostojanstvenika (očitno škofa) Johannes, za katerega je uporabil sicer bolj poredko izpričani pridevek "vzvišeni" (*celsus Iohannes*)³⁹. Ker je pesnikovo izražanje nejasno, Johannes pa se ne omenja v nobenem

³⁵ Venancij Fortunat ga označuje z izrazom *socius*, torej ne omenja njegovega škofovskega naslova, ki ga je zelo verjetno imel še leta 575, ko je pesem nastala. Po cerkveni ureditvi v pozni antiki bi lahko postal Feliks v tridesetem letu starosti *presbyter* (Concilium Neocaesariense, c. 11; Concil. Trullanum, c. 14; gl. C. KIRCH, *Enchiridion fontium ecclesiae antiquae*, Barcinone itd. 1965⁹, 226; P.-P. JOANNOU, *Les canons des conciles oecuméniques*, Grottaferrata (Roma) 1962, 143). Justinijanov zakon iz leta 546 je določil starostno mejo za prevzem škofovskega dostojanstva, ki je znašala *non minus quam triginta quinque aetatis annos* (IUSTINIANUS, *Novellae* 123, 1,1 [Coprus *iuris civilis* III, edd. R. SCHOELL, G. KROLL, Berlin 1959⁷, p. 594]).

³⁶ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 12 (ediciji kot v op. 2: 68 in 90 op. 42 oziroma 90 in 435): *Igitur Alboin cum ad fluvium Plavem venisset, ibi ei Felix episcopus Tarvisianae ecclesiae occurrit. Cui rex, ut erat largissimus, omnes suae ecclesiae facultates postulanti concessit et per suum praematum postulata firmavit*. Feliksovo dejanje, ki spominja na srečanje med Atilo in papežem Leonom Velikim 452, ima več analogij v 5. in 6. stoletju, ko so škofje (ali možje svetniškega slovesa) z neustrašenim nastopom pred barbarskimi vladarji rešili svojo cerkveno skupnost iz eksistenčne stiske (prim. nekaj primerov v R. BRATOŽ, *Der "heilige Mann" und seine Biographie*, v: *Historiographie im frühen Mittelalter* [Hg. A. SCHARER, G. SCHEIBELREITER], Wien, München 1994, 233 op. 44 in 45). Feliksovo dejanje je bilo izredno tvegano ne samo zaradi negotovega izida srečanja, temveč tudi zato, ker bi bil lahko s strani svoje skupnosti ali bizantinske posvetne oblasti izpostavljen očitku izdaje mesta.

³⁷ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26 (*Rusticus de Tarvisio*); *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium*, v: ACO IV,2, 135 (*Felix episcopus sanctae Teruisianae ecclesiae*).

³⁸ *Vita s. Martini* 4, 672–676 (MGH AA 4,1, 369): *Si Patavina tibi pateat via, pergis ad urbem: / huc sacra Iustinae, rogo, lambe sepulchra beatae, / cuius habet paries Martini gesta figuris; / quove salutis opus celso depende Iohanni / atque suis genitis, sociis per carmina nostris*.

³⁹ Prim. epitafa papeža Feliksa IV. († 530; ILCV 986,4: ... *promeruit ... celsum locum*) in Janeza II. († 535; ILCV 988,5: *celso dignus honore*). Kot škofa ga nazadnje označuje G. FEDALTO, *Aquileia una chiesa due patriarcati*, Roma, Gorizia 1999, 350.

drugem viru, ne vemo o njem tako rekoč nič⁴⁰. Nenavaden in zato težko razumljiv zadnji verz – pozdrav Venancijeve knjige naj velja tudi “Johannesovim sinovom, prek pesmi našim družabnikom” – postavlja dodatno vprašanje brez odgovora. Dokaj neobičajen, pravzaprav v nasprotju z veljavno zakonodajo, bi bil v tistem času v bizantinski državi primer škofa, ki bi bil pred prevzemom škofovskega dostojanstva poročen in bi imel otroke⁴¹. Verzi, ki se nanašajo na Padovo, ne posredujejo nobenega podatka, ki bi ga mogli povezati s pesnikovim odnosom do shizme Treh poglavij. Naslednji poznani padovski škof Virgulus (Bergullus) je bil kot udeleženec gradeške sinode (579) eden od škofov shizmatičnega oglejskega patriarhata⁴². Kot se zdi izvolitev obeh omenjenih beneških škofov v okviru shizmatične oglejske cerkve ni bila v skladu z normami Justinijanove zakonodaje. V tem primeru očitno ne gre za taka odstopanja od veljavne zakonodaje, ki bi posebej izstopala. Omenjena škofa, od katerih je bil prvi (verjetno) premlad, drugi pa poročen, oba pa po pesnikovi oznaki spoštovanja vredni osebi, gotovo niti zdaleč nista izstopala na tak način kot njun vrstnik in stanovski kolega iz Poreča (Evfrazij), ki naj bi po – nedvomno vsaj deloma pretiranih – trditvah papeža Pelagija I. zagrešil prava hudodelstva, za katera je bila po Justinijanovih zakonih zagrožena smrtna kazen⁴³.

c. Venancijeva škofa Vitalis in Johannes: vprašanje njenega izvora in njune opredelitve v sporu Treh poglavij

Medtem ko sta Venancijevi omembi oglejskega in padovanskega škofa v pesnitvi *Vita s. Martini* prostorsko in časovno opredeljivi, pa je predstavitev dveh nadaljnjih italjskih škofov, Vitalisa in Johannes, nejasna in dopušča različne razlage. Škofa nastopata v prvih dveh pesmih Venancijevega opusa, ki sta bili kot edini zanesljivo napisani na italjskih tleh. Prva pesem je naslovljena na “ravenskega” škofa Vitalisa, druga pa opisuje cerkev sv. Andreja, ki jo je ta škof zgradil, njegov stanovski kolega Johannes pa obdaroval z dragocenimi relikvijami. Izhodišče za nastanek različnih razlag je omemba “ravenskega” škofa⁴⁴. Ker se v

⁴⁰ Mnenja komentatorjev tega mesta: S. QUESNEL, v: *VENANCE FORTUNAT IV*, 171 op. 94: padovski Johannes morda identičen s škofom Janezom, ki je preskrbel relikvije za cerkev sv. Andreja (gl. op. 52); G. PALERMO, v: *VENANZIO FORTUNATO*, 153 op. 47: padovski škof, o katerem ni sicer nič znanega.

⁴¹ Po Justinijanovih zakonih iz leta 528 (*Codex Iustinianus* 1,3,41,2–4 [*Corpus iuris civilis* II, rec. P. KRÜGER, Dublin-Zürich 1967¹⁴, 26]) in 531 (*Codex Iust.* 1,3,47 [prav tam, 34]) ni mogel postati škof tisti, ki je imel ženo in otroke; če je bil izvoljen tak škof, je njegova izvolitev veljala za nično. Izvolitev škofa Janeza, ki je bil eno generacijo starejši od pesnika in s tem vrstnik oglejskega patriarha Pavlina (Janezovi sinovi so se že pred 565 posvečali poeziji!), je bila v tem primeru protizakonita. O vprašanju poročenih klerikov v tej dobi kratko R. BRATOŽ, *Ecclesia in gentibus, Grafenauerjev zbornik* (ur. V. RAJŠP), Ljubljana 1996, 205–225, zlasti 217–218 sl. op. 59. Edini poznani poročeni klerik v shizmatični oglejski cerkvi v tem času je bil poreški arhidiacon Klavdij, ki je upodobljen skupaj s svojim sinom na apsidalnem mozaiku Evfrazijeve bazilike (M. PRELOG, *The basilica of Euphrasius in Poreč*, Zagreb, Poreč 1994, 66).

⁴² H. WOLFF, *Die Kontinuität der Kirchenorganisation in Raetien und Noricum bis an die Schwelle des 7. Jahrhunderts*, v: *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert* (Hg. E. BOSHOFF, H. WOLFF), Köln, Weimar, Wien 1994, 1–27, zlasti 26; gl. tudi G. FEDALTO, *Aquileia* (kot v op. 39), 350.

⁴³ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 53,7–8 (ed. kot v op. 18, 141–142: ... *Eufrasii ... scelera ... in homicidio ... incestuoso autem in adulterio ...*). Prim. *Codex Iustinianus* 9,9,29(30) (kot v op. 41, 376).

⁴⁴ V vrsti rokopisov je škof Vitalis označen s pridevkom (v akuzativu) *rauennensem* (tudi: *rauensem, rauenatem*), ki ga v uvodnem seznamu pesmi ne najdemo (prim. *MGH AA* 4,1, 3 in 7; M. REYDELLET, v: *VENANCE FORTUNAT I*, 19 in 166 [komentar]; S. DI BRAZZANO, v: *VENANZIO FORTUNATO*, 108–109).

izročilu ravenske cerkve za obravnavano razdobje ne omenja noben škof z imenom Vitalis – v času Venancijevega prebivanja na Beneškem in v Raveni sta vodila ravensko cerkev dva škofa, Maksimijan (546–557)⁴⁵ in Agnellus (557–569/70)⁴⁶ –, je pesnikova omemba še enega škofa dala povod za več med seboj izključujočih se razlag. Naj najprej kratko predstavimo vsebino obeh pesmi.

Prva pesem⁴⁷, v kateri je pesnik omenjenega škofa že uvodoma predstavil s pridevki v presežnikih, opisuje njegov veliki gradbeni podvig, cerkev sv. Andreja, ki je bila po pesnikovem pričevanju očitno izredno lepa in razkošna z mozaiki okrašena stavba⁴⁸. Pri gradnji sta bila zaslužna tudi dva neimenovana posvetna velikaša (*egregii viri*), ki jih je škofu uspelo pridobiti za ta podvig: vojaški poveljnik (*dux ... armis*) in visoki funkcionar v pravosodju oziroma civilni upravi (*praefectus legibus*)⁴⁹. Pesnik je zaključil pesem v himnično vzvišenem tonu in ob tem izrazil upanje, da bo Vitalis zgradil še nove božje hrame (*Dei ... templa*).

Druga pesem⁵⁰, ki enako kot prva šteje 28 verzov, spominja na verzificirane gradbene napise v cerkvah iz 6. stoletja, kakršni so se ohranili v Poreču, Gradežu, Raveni in drugod v severnoitalskem prostoru⁵¹. Za uvodnimi verzi (1–6), ki ponovno slavijo Vitalisa kot graditelja cerkve sv. Andreja, so predstavljeni svetniki, katerih relikvije (*veneranda viscera, viscera sancta*) so shranjene v cerkvi. Kot najbolj zaslužen za pridobitev le-teh se omenja “dobri škof Janez” (*bonus antistes ... Iohannes*), ki je vse te relikvije na spodbudo škofa Vitalisa pokopal na častnem mestu (*egregio loco*), očitno v oltarju⁵². Te relikvije kar enajstih svetnikov (treh apostolov, dveh mučenecv in ene mučenke iz dobe preganjanj kristjanov, enega škofa-mučenca in treh njegovih klerikov iz časa poganske reakcije ob koncu 4. stoletja, enega škofa-asketa) je pesnik kratko predstavil glede na njihov izvor in način njihove smrti. To so bili: apostoli Peter, Pavel in Andrej, rimska mučenca Lavrencij in Cecilija, mučenec Vitalis iz Bologne, tridentinski škof-mučenec Vigilij, mučenci Marturij, Sisen-

⁴⁵ AGNELUS (qui et Andreas), *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 69–83 (ed. O. HOLDER-EGGER, *MGH Script. rerum Langob. et Ital.* s. VI–IX, Hannover 1878, 325–333); gl. komentarje v naslednjih edicijah: *Codex pontificalis ecclesiae Ravennatis* I (ed. A. TESTI RASPONI, *RIS* II/3, Bologna 1924), 186–213; D.M. DELIYANNIS, *The Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis. Critical edition and commentary*, Ann Arbor (Michigan) 1994, 523–533; AGNELUS von Ravenna, *Liber pontificalis – Bischofsbuch*. Übersetzt und erläutert von C. NAUERH, *Fontes christiani* 21,1–2, Freiburg itd. 1996, 300–337.

⁴⁶ AGNELUS (qui et Andreas), *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 84–92 (ed. O. HOLDER-EGGER, 333–336).

⁴⁷ *Carmina* 1,1 (*MGH AA* 4,1, 7–8); prim. VENANCE FORTUNAT, *Poèmes* I (ed. M. REYDELLET), Paris 1994, 20–21 in 166–67 (komentar) in VENANZIO FORTUNATO 1 (ed. S. DI BRAZZANO), Aquileia 2001, 108–111.

⁴⁸ Prim. *Carm.* 1,1,11–12: *emicat aula potens, solido perfecta metallo, / quo sine nocte manet continua-ta dies*.

⁴⁹ *C.* 1,1, 19–22: *Prosperitas se vestra probat, quae gaudia supplens / intulit egregios ad tua vota viros. / dux nitet hinc armis, praefectus legibus illinc: / venerunt per quos crescere festa solent*.

⁵⁰ *Carm.* 1,2 (*MGH AA* 4,1, 8–9); prim. VENANCE FORTUNAT, *Poèmes* I (ed. M. REYDELLET), 21–23, 167–168 [komentar] in VENANZIO FORTUNATO 1 (ed. S. DI BRAZZANO), 110–113. Ker se Vitalis v njej označuje s pridevkom *rauennensis* le v dveh rokopisih, v vseh ostalih pa s krajevno oznako *Rauenna* ali *Rauennae*, se M. REYDELLET (166 op. 1) nagiba k mnenju, da oznaka *Rauenna* označuje kraj, kjer je pesem nastala; le-tega naj bi prepisovalci zamenjali s škofijskim sedežem protagonista te pesmi.

⁵¹ G. CUSCITO, Venanzio Fortunato (kot v op. 3), 215, opozarja na podobnost z Evfrazijevim gradbenim napisom iz Poreča (*Inscriptiones Italiae* X,2, 81). Prim. tudi: G. CUSCITO, Vescovo e cattedrale nella documentazione epigrafica in Occidente. Italia e Dalmazia, v: *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne* (izd. N. DUVAL, Collection de l'École Française de Rome 123 – Studi di antichità cristiana 41), Roma 1989, 735–776, zlasti 746–753 in 759–765.

⁵² *Carm.* 1,2,25–26 (*MGH AA* 4,1, 9): *haec bonus antistes Vitale urgente Iohannes / condidit egregio viscera sancta loco*.

nus in Aleksander, ter galski asket in škof Martin⁵³. Seznam omenjenih relikvij je v znatni meri skladen z relikvijami, ki so bile v tej dobi v posesti ravenske cerkve; po lokalnem izročilu jih je škof Maksimijan spravil v cerkvi sv. Štefana⁵⁴.

Kdo se skriva za štirimi pesnikovimi sodobniki (dva škofa in dva posvetna veljaka), ki se omenjajo v teh dveh pesmih: naslovljenec pesmi škof Vitalis in njegov stanovski kolega Johannes ter neimenovana vojaški in civilni dostojanstvenik? Pri iskanju odgovora na to vprašanje je bil vseskozi razumljivo v ospredju Vitalis, medtem ko so bili poskusi razlage ostalih osebnosti bolj ali manj podrejeni razlagi osebnosti prvo imenovanega škofa. Po našem vedenju so raziskovalci v zadnjem stoletju postavili najmanj štiri razlage o njegovem izvoru in obe možni razlagi o njegovi versko-politični opredelitvi (privrženec ali nasprotnik shizme Treh poglavij). Za Vitalisom naj bi se skrival (1) ravenski, (2) milanski, (3) altinsko-agunski ali (4) istrski škof. Naj jih kratko predstavimo, pri čemer se bomo bolj podrobno posvetili zadnjima dvema poskusoma.

Najstarejša je vsekakor razlaga, da gre za ravenskega škofa, kot ga v obeh pesmih označuje sam pesnik. Ob dejstvu, da v izročilu ravenske cerkve v tem času ni poznan noben Vitalis, sta se pojavila dva predloga za rešitev tega vprašanja. Po prvem mnenju naj bi se za tem imenom skrival škof Maksimijan (546–557), ena velikih osebnosti ravenske cerkve, doma iz puljske škofije v Istri, ki ga je ustoličil Justinijan in je veljal v času spora Treh poglavij za osrednjo osebnost v cesarjevi cerkveni politiki v Italiji⁵⁵. Zagovorniki te teze so navajali, da je po lokalnem izročilu Maksimijan dejansko obnovil cerkev sv. Andreja v Raveni. Pri tem dejanju bi mogli sodelovati tedanji najvišji posvetni in cerkveni dostojanstveniki v Italiji: *dux armis* naj bi bil Narzes, “dobri škof Janez” pa sam papež Janez III. (561–574)⁵⁶. Ta hipoteza je danes opuščena, saj temelji na celi vrsti šibkih in komajda verjetnih predpostavk⁵⁷.

⁵³ *Carm.* 1,2,7–24. Relikvije apostolov (zlasti Andrejeve) so bile že ok. 400 prenešene na Zahod in nato razširjene v raznih cerkvah (prim. Y.-M. DUVAL, *Aquilee et la Palestine entre 370 et 420*, *AAAd* 12, 1977, 263–322, zlasti 309–314; o njihovi navzočnosti v severni Italiji in na oglejskem območju ok. 400 prim. tudi R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* [kot v op. 12], 97–98).

⁵⁴ Od omenjenih relikvij sedmih posameznih svetnikov in ene svetniške skupine se omenja za ta čas v Raveni navzočnost kar petih svetniških relikvij. Škof Maksimijan je zgradil cerkev sv. Štefana, v kateri je spravil relikvije dvajsetih svetnikov, med katerimi se omenjajo tudi naslednje: apostolov Petra, Pavla in Andreja, na 12. mestu se omenja Lavrencij (AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 72 [ed. O. HOLDER-EGGER, kot v op. 45, str. 327–328; ed. A. TESTI RASPONI, 191]). V Raveni so se nahajale tudi relikvije mučenca Vitalisa, kateremu je škof zgradil posebno cerkev (AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 77, prav tam, 329–330) in je po Venancijevih predstavah veljal za ravenskega mučenca (prim. *Vita Martini* 4, 682). V omenjeni ravenski skupini relikvij manjkajo sv. Martin, tridentinski škof Vigilij s tremi spremljevalci (*Marturius, Sisennus, Alexander*; gl. A. QUACQUARELLI, I. ROGGER [izd.], *I martiri della Val di Non e la reazione pagana alla fine del IV secolo*, Trento 1985, zlasti 159–170), prav tako v tej skupini ne nastopa nazadnje imenovana *Cicilia* (namesto Cecilia). Slednja se istodobno pojavlja – v enaki grafiji kot pri Venanciju (!) – med upodobitvami dvanajstih svetnic v Evfrazijevi baziliki v Poreču (M. PRELOG [kot v op. 41], 19; R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese*, 440 op. 273).

⁵⁵ AGNELLUS, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 69–83 (ed. O. HOLDER-EGGER, 325–333); Maksimijan je bil velik častilec apostola Andreja in je v mestu obnovil njemu posvečeno cerkev (*Liber pontif.* 76; ed. O. HOLDER-EGGER, 329; ed. A. TESTI RASPONI, 195–196).

⁵⁶ Prim. LUCHI v: *PL* 88, 63–66 (komentar); tezo je sprejel in nekoliko korigiral J. DOSTAL, *Über Identität und Zeit von Personen bei Venantius Fortunatus*, Separat-Abdruck aus dem “Jahres-Berichte des k. k. Staats-Obergymnasiums zu Wiener-Neustadt”, Wiener-Neustadt 1900, 18 (*bonus antistes Iohannes* ni papež Janez III., ki je nastopil šele po Maksimijanovi [=Vitalisovi] smrti, temveč kasnejši istoimenski ravenski škof [578–595]), prav tako (z rezervo) D. TARDI, *Fortunatus*, 31–33; k temu mnenju se je nagibal tudi HOLDER-EGGER, 329 op. 2.

⁵⁷ Prim. že O. HOLDER-EGGER, 329 (komentar); G. CUSCITO, *Venantio Fortunato*, 215–216; M. REYDELLET, 166 (komentar); J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 23 (z razlago, da je “ravenski” izvor škofa konjektura prepisovalca, ki je vedel, da je pesnik študiral v Raveni).

Maksimijan se nikjer ne pojavlja s pridevkom "Vitalis", ki ga tudi ne najdemo na nobenem od njegovih gradbenih napisov; v Raveni je že obstajala cerkev sv. Andreja, ki jo je Maksimijan (le) prenovil in jo obdaroval z relikvijami apostola Andreja, tako da ne bi mogel "prevzeti" vloge graditelja *a fundamentis ad dedicationem*, pač pa v najboljšem primeru vlogo drugega škofa Janeza⁵⁸. Slednji se ne omenja v nobenem od sodobnih ravenskih virov.

Stvarnejšo podlago tezi, da gre v primeru Vitalisa res za ravenskega škofa, je dal E. Stein⁵⁹. Po ponovni analizi virov za zgodovino ravenske cerkve sredi 6. stoletja, v katerih se ne omenja noben Vitalis, je spričo domnevne kronološke vrzeli več kot dveh let med Maksimijanovo smrtjo (po Steinu ok. 554) in Agnellovim nastopom (23. junij 557) postavil tezo, da je v tem času vodil ravensko cerkev prav tisti Vitalis, ki ga opeva Venancij Fortunat. Njegov sicer malo pomembni in zato tako malo opaženi (v ravenskem izročilu "pozabljeni") pontifikat bi lahko padel v čas po Maksimijanu, saj je šele ta pridobil iz prestolnice relikvije apostola Andreja. Po tej razlagi bi bil Vitalis katoliški (protishizmatični) škof, *dux ... armis*, ki ga omenja Venancij, pa bi bil lahko Narzes. Teza je bila – kljub veliki avtoriteti njenega avtorja – sprejeta v večini primerov s pridržki, le kot verjetna ali vsaj možna rešitev vprašanja⁶⁰.

Hipoteza, da se za Venancijevim Vitalisom skriva istoimenski shizmatični škof iz Milana (552/3 – 556/7), je bila izražena samo kot možnost, ne da bi bila posebej utemeljena⁶¹. Čeprav tako ime kot kronologija pontifikata milanskega škofa Vitalisa tako hipotezo podpirata, pa se zdi le-ta brez stvarne podlage. Ni znano, da bi zveze Venancija Fortunata segale na območje Milana, prav tako ni tamkaj za ta čas nič znanega o gradnji Andrejeve cerkve.

Po naslednji domnevi naj bi se za tem škofom skrival altinski škof Vitalis, ki se je po bizantinski zmagi v vojni proti Gotom in po izgonu Frankov iz severne Italije, "mnogo let" pred letom 565, zatekel v frankovsko kraljestvo in to *ad Agonthisensem civitatem* (verjetneje v Aguntum kakor v Mainz). Bizantinski poveljnik Narzes naj bi ga v letu Justinijanove smrti in nastopa Justina II. (565) ujel in ga nato kaznoval z izgonom na Sicilijo⁶². Vitalis naj bi bil

⁵⁸ AGNELLUS, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 76 (ed. O. HOLDER-EGGER, 329): *Ecclesiam vero beati Andreae apostoli hic Ravennae cum omni diligentia non longe a regione Herculana, columnas marmoreas suffulsit, ablatasque vetustas ligneas de nucibus, proconisas decoravit. Tunc ablatum corpus ipsius apostoli Ravennam ducere conabatur...*: c. 82 (332)... *sepultusque est in basilica sancti Andreae apostoli iuxta altarium, ubi barbas praedicti apostoli condidit*. Prim. komentar pri A. TESTI RASPERSONI (kot v op. 45), 195–196.

⁵⁹ E. STEIN, Beiträge zur Geschichte von Ravenna in spätrömischer und byzantinischer Zeit, *Klio* 16, 1920, 40–71, zlasti 53–56; kratko ISTI, *Histoire* II, 832.

⁶⁰ F.W. DEICHMANN, *Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes* II/2, Wiesbaden 1976, 303–306. Prim. tudi C. NAUERTH v ediciji: AGNELLUS VON RAVENNA, *Liber pontificalis eccl. Ravenn.* (gl. op. 45), 20–21 in 314–315 op. 316; J.-Ch. PICARD, *Le souvenir des évêques. Sépultures, listes épiscopales et culte des évêques en Italie du Nord des origines au Xe siècle* (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 278), Roma 1988, 489 (hipotezo obravnava kot možnost, vendar daje prednost domnevi, da gre za škofa, ki je izhajal iz Ravene, njegov škofijski sedež pa naj bi bil drugod).

⁶¹ Kot možnost jo navaja M. REYDELLET, 166 (milanski škof Vitalis, naslednik škofa Datija, je bil izjemoma posvečen v Raveni v navzočnosti predstavnikov posvetne oblasti). O milanskem škofu Vitalisu prim E. STEIN, *Chronologie des métropolitains schismatiques de Milan et d'Aquilée-Grado*, v: ISTI, *Opera minora selecta*, Amsterdam 1968, 131 in J.-Ch. PICARD, *Le souvenir*, 58, 72–73.

⁶² PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2.4 (ed. F. BRADAČ ... [op. 2], 62 in 87 op. 17 oziroma ed. L. CAPO, 82; 427–428 [komentar]): *Inter haec Iustiniano principe vita decedente, Iustinus minor rem publicam apud Constantinopolim regendam suscepit. His quoque temporibus Narsis patricius, cuius ad omnia studium vigilabat, Vitalem episcopum Altinae civitatis, qui ante annos plurimos ad Francorum regnum confugerat, hoc est ad Agonthisensem civitatem, tandem comprehensum apud Siciliam exilio damnavit*. Prim. O. HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, v: *Frühmittelalterliche*

profrankovsko usmerjen škof, torej nasprotnik Bizantincev; in kot tak naj bi bil privrženec shizme Treh poglavij. Vitalisov beg na frankovski teritorij bi mogli postaviti v zvezo z Narzesovimi zmagami nad Franki (dokončno 561/3) in z njegovimi ukrepi proti shizmatičnim škofom⁶³. Spričo tesnih vezi med Vitalisom in pesnikom naj bi bil ta škof celo "prvi patron Venancija Fortunata", ki se je po padcu tega škofa v roke Bizantincev in njegovem kaznovanju z izgonom umaknil v Galijo, na poti pa obiskal tudi Aguntum, kjer naj bi pred tem več let prebival njegov patron in somišljenik Vitalis⁶⁴. Tako kot nekdanj altinski škof naj bi se kasneje tudi pesnik umaknil z bizantinskega ozemlja na frankovsko iz versko-političnih razlogov, še več; Venancij naj bi na podlagi stikov z Vitalisom dobil priporočilna pisma, ki so mu omogočila dostop v visoke cerkvene in posvetne kroge v merovinški državi⁶⁵.

Ta razlaga, ki ima največ zagovornikov, vsebuje – ob hipotetičnem istovetenju "ravenškega" škofa z istoimenskim altinskim – še nekaj šibkih točk. V njej ne najdemo opornih točk za identifikacijo drugega škofa, Vitalisovega vrstnika Johannes, ki je cerkev obdaroval s celo vrsto prestižnih relikvij in je moral biti potemtakem vsaj v zvezi z nekim pomembnim cerkvenim središčem kot so bila Ravena, Milano ali Akvileja⁶⁶. Tudi za razlago neimenovanih posvetnih dostojanstvenikov (*dux armis, praefectus legibus*) nimamo zanesljivih opornih točk⁶⁷. Kakršnakoli gradnja v Altinu, ki bi jo mogli postaviti v predstavljeni kontekst, ni poznana⁶⁸. Na območju Agunta na ozemlju frankovske države, kamor je altinski škof zbežal, pa tudi ni poznana stavba, ki bi jo mogli primerjati z Venancijevim opisom. V samem Aguntu (Lienz-Patriasdorf) so bili pod tlakom farne cerkve, posvečene apostolu Andreju (!), odkriti ostanki zgodnjekrščanske cerkve iz 5.–6. stol. Vendar velja pri tem opozoriti, da ni dokaza za obstoj patrocinija že v antiki (pač pa šele v karolinški dobi in kasneje), da sami ostanki cerkve kažejo na (pre)skromno zgradbo in da Venancijev Aguntum očitno ni identičen z rimsko naselbino v Lienzu, temveč z višinsko utrdbo Kirchbichl nad Lavantom jugovzhodno od antičnega mesta. Poleg tega si ne moremo predstavljati, da bi

Ethnogenese im Alpenraum, Nationes 5, 1985, 201–235, zlasti 219–220; H. BERG, Bischöfe (kot v op. 3), 84; H. KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 3), 24. Proti večinsko sprejetemu mnenju, da se za oznako skriva Aguntum, daje H. WOLFF, Die Kontinuität (kot v op. 42), 11 op. 20 prednost nekaterim rokopisom, ki prinašajo obliko *ad Magonthiensem civitatem* (Mainz). Tudi če rokopisno izročilo dopušča to možnost, se vendar zdi nemogoče, da bi mogel Narzes aretirati ubeglega škofa globoko znotraj frankovske države.

⁶³ O Narzesovi osvojitvi severne Italije in ukrepih proti shizmatikom gl. *PLRE* III, 923–924 (Narses).

⁶⁴ Domnevo, da se za Venancijevim Vitalisom skriva omenjeni altinski škof, je prvi izrazil R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus* (kot v op. 3), 120–125. V novejšem času so jo sprejeli: H. BERG, Bischöfe (kot v op. 3), 84–85; B. BRENNAN, *The Career* (kot v op. 3), 53 in 58; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus* (kot v op. 3), 23 in 26 (če je Venancijev Vitalis identičen z altinskim škofom, ki je zbežal na ozemlje frankovske države, moremo tu iskati začetke "frankovskih zvez", prek katerih naj bi dobil pesnik priporočila pred potovanjem v Galijo); H. KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 3), 24–25 (Vitalis označen kot pesnikov prijatelj); H. WOLFRAM, *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume*, Wien 1995, 98 (Vitalis iz Altina prvi pesnikov patron). K tej razlagi se nagiba tudi J.Ch. PICARD, *Le souvenir* (kot v op. 60), 489.

⁶⁵ J.W. GEORGE *Venantius Fortunatus*, 26; B. BRENNAN, *The Career*, 57–58 (z domnevo, da so te zveze vodile prek treverskega škofa Nicetija, ki je vzdrževal stike s cerkvenimi dostojanstveniki v severni Italiji).

⁶⁶ R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 125 op. 1 je izrazil domnevo, da je *bonus antistes Iohannes* identičen z istoimenskim škofom iz Padove (*celsus Iohannes*; gl. op. 40).

⁶⁷ R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 123–124, je izrazil domnevo, da se za drugim skriva *praefectus praetorio per Italiam*, za prvim pa bizantinski vojaški poveljnik na severni meji z naslovom *dux* s sedežem v Tridentu. V tistem času (do upora 566) je to funkcijo opravljal Herul Sindual (gl. *PLRE* III, 1154–1155, s.v. Sindual). Na nezanesljivost te razlage je opozoril E. STEIN, Beiträge (kot v op. 59), 53–54 (opombe); ISTI, *Histoire* II, 832.

⁶⁸ P. TESTINI, G. CANTINO WATAGHIN, L. PANI ERMINI, La cattedrale in Italia, v: *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne* (kot v op. 51), 22 ("nessuna proposta di ubicazione").

Vitalis kot begunski škof, v vlogi gosta tedanjega škofa iz Agunta (ta iz virov ni poznan), lahko v svojem imenu zgradil tako prestižno cerkev, kot jo opisuje Venancij⁶⁹.

Do povsem drugačnih sklepov vodi (četrt) hipoteza, po kateri naj bi bil Vitalis pravoverni istrski škof. Ta razlaga ne temelji na identičnosti z imenom nekega iz drugih virov znanega škofa (kot sta bila Vitalis iz Altina ali Vitalis iz Milana), pač pa na razširjenosti apostolu Andreju posvečenih cerkva na ozemlju bizantinske Istre. Njeno izhodišče sta istrski izvor ravskega škofa Maksimijana in poskus ravske cerkve, da bi uveljavila svoje interese v (južni) Istri.

Na podlagi odločitve cesarja Justinijana je ravskega škofa Maksimijana (546–556), doma iz puljske škofije, posvetil papež Vigilij v grškem Patrasu, kraju mučeništva sv. Andreja. Maksimijan je bil odtlej še posebej privržen češčanju apostola Andreja⁷⁰, kot voditelj ravske cerkve pa tudi vnet zastopnik pravovernosti. Kot Istran in pravoveren škof si je ob podpori posvetne bizantinske oblasti prizadeval, da bi okreplil svoj položaj v Istri. Leta 548 je po zaključku spora za gozdno posest pri Vistru v bližini Rovinja (domnevem rojstnem kraju), pridobil od Justinijana to območje v trajno posest ravske cerkve⁷¹, zatem je v Puli zgradil veličastno cerkev (S. Maria Formosa) in škofijski dvorec⁷². Po darovnici zelo sporne vrednosti z datumom 21. februar 546(?) naj bi Maksimijan tudi obdaroval samostan sv. Andreja na otoku ob vhodu v puljsko pristanišče in omenjeno Marijino cerkev v Puli. Darilo naj bi potrdili s svojimi podpisi oglejski škof Makedonij, tržaški škof (Frugiferus), puljski škof (Isaacius) ter škofa German in Teodor neugotovljive provenience⁷³. Darovnica, ki se je ohranila le v leta 1657 odkritem prepisu, vsebuje poleg nepreverljivih tudi napačne podatke, kot na primer datum (letnico) izstavitve, saj je bil Maksimijan posvečen šele 14. oktobra istega leta. Vendar pa prinaša zapis tudi podatke, ki jih potrjujejo drugi viri, zlasti v zvezi s prizadevanjem ravske cerkve, da bi razširila svoj vpliv na območje južne Istre. Obstoje zgodnjekrščanske cerkve (samostana sv. Andreja?) na otoku pred Pulo potrjujejo arheološke

⁶⁹ O zgodnjekrščanskih cerkvah na območju Agunta gl. F. GLASER, Die Christianisierung von Noricum Mediterraneum bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen, v: E. BOSHOF, H. WOLFF (Hg.), *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis in s 11. Jahrhundert*, Köln, Weimar, Wien 1994, 218–221; ISTI, *Frühes Christentum in Alpenraum*, Graz, Wien, Köln, Regensburg 1997, 143–147 (s podrobno literaturo). Toponim Patriasdorf in patrocinij sv. Andreja kažeta na oglejsko vplivno območje v zgodnjem srednjem veku (prim. H. DOPSCH, Salzburg als Missions- und Kirchengzentrum, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etogeneze* [ur. R. BRATOŽ], Situla 39, Ljubljana 2000, 683–684 [s podrobno literaturo]). Venancijev *Aguontus (Vita s. Martini 4, 650)* naj ne bi bil identičen z Lienzom (ki leži v dolini), temveč z vzpetino Kirchbichl von Lavant štiri kilometre jugovzhodno od antičnega mesta (*montana sedens in colle*). Prim. G. ROSADA, Il “viaggio” (kot v op. 3), 33–34; 53 op. 30–33.

⁷⁰ AGNELLUS, *Liber pontificalis...*, 69 (*ex Polense ecclesia*); 70 (*Qui [sc. imperator] iussit consecrari beatum Maximianum Polensem diaconum episcopum a Vigilio papa in civitate Patras apud Achaïam*); c. 76 (O. HOLDER-EGGER, 326 in 329).

⁷¹ AGNELLUS, *Liber pontificalis*, 74 (ed. O. HOLDER-EGGER, 328). V času spora za posest nad gozdom *Vistrum* v Istri je dvakrat potoval v Konstantinopol; pri tem naj bi Justinijana prepričal, da je izdal odlok (*praeceptum*), po katerem naj bi sporni gozd *perpetue legaliterque* pripadel ravnski cerkvi. Prim. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, 39 (32–33).

⁷² AGNELLUS, *Liber pontificalis*, 76 (ed. HOLDER-EGGER, 329): *Aedificavitque ecclesiam beatae Mariae in Pola quae vocatur Formosa, unde diaconus fuit, mira pulcritudine et diversis ornavit lapidibus. Domum vero, ubi rector istius ecclesiae in ipsa civitate habitat, ipse haedificavit et omnes opes suas Ravennati ecclesiae tradidit...* Prim. kratko G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 3), 286–287.

⁷³ F. KOS, *Gradivo I*, št. 38 (str. 32): ... *huic donationi ... factae monasterio b. Andreae apostoli, vel basilicae s. Mariae, vel eisdem locis deservientibus...* Prim. tudi: B.M. DE RUBEIS, *Monumenta Ecclesiae Aquileiensis, Argentiniae 1740, 192–193*; P. KANDLER, *Codice diplomatico Istriano*, Trieste s.a. (1986²), a. 547. O darovnici gl. tudi G. CUSCITO, Venanzio Fortunato (kot v op. 3), 218; ISTI, *Cristianesimo antico*, 287; A. TESTI-RASPONI, 194.

raziskave⁷⁴, obstoj tamkajšnjega samostana sv. Andreja pa zapisi iz časa okrog leta 1000⁷⁵. Poleg obeh ustanov v Puli, Marijine cerkve in samostana sv. Andreja, naj bi Maksimijan zgradil tudi samostanom sv. Andreja na otoku Serra (dan. Crveni otok) južno od Rovinja, ki se v pisanih virih resda omenja šele po sredi 9. stoletja, vendar pa – tako kot v primeru otoka pred Pulo – arheološke raziskave kažejo na sakralni objekt iz 6. stoletja⁷⁶. Tako naj bi po prizadevanju ravskega škofa nastale v južni Istri kar tri ustanove⁷⁷.

Dodatni element pri razjasnitvi vprašanja vloge ravske cerkve pri nastanku istrskih cerkva, posvečenih apostolu Andreju, so prinesle arheološke raziskave v letih 1975–1977 na področju samostanskega kompleksa sv. Andreja v Betiki pri Barbarigi (približno na sredini med Pulo in Rovinjem). Odkrito je bilo zgodnjekrščansko cerkveno središče v razdobju od srede 5. do konca 6. stoletja, ko naj bi se preoblikovalo v samostan⁷⁸. To cerkveno središče, ki naj bi bilo identično z istrsko Cisso⁷⁹ in je bilo očitno posvečeno sv. Andreju, izstopa z razkošno opremo. V trilistni kapeli z oltarnim grobom so bile shranjene relikvije žal neimenovanih svetnikov. Odkritje je prineslo že tretjo Andrejevo cerkev z izvorom iz antike na sorazmeroma majhnem ozemlju, ki se prostorsko umešča med obema otoškima cerkvama, na otoku pred Pulo in na otoku južno od Rovinja. Opis, ki ga posreduje Venancij Fortunat, vsebuje nekatere elemente, ki jih srečamo pri tej cerkvi (razkošni mozaik in relikvije svetnikov v oltarnem grobu), po drugi strani pa so tudi očitna neskladja: bazilika z mozaičnim tlakom je bila zgrajena v prvi polovici ali sredi 5. stol., torej celo stoletje pred Venancijevo pesmijo, krstilnica in morebitna kasnejša obogatitev oltarnega groba pa najprej sredi 6. stoletja⁸⁰. Kronološka neskladja enega stoletja je B. Marušić skušal pojasniti z domnevo, da je Venancij prikazal Vitalisa kot graditelja celotnega kompleksa, ki se je postopoma preoblikoval v več kot enem stoletju. Po njegovem mnenju se za graditeljem kompleksa v Betiki skriva *bonus antistes Iohannes*, domnevno prvi (pravoverni) kesenski škof⁸¹; njegov domnevni naslednik Vindemij, ki se je udeležil sinode v Gradežu, pa je prestopil v shizmatični tabor.

⁷⁴ G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 218–219 (na podlagi Kandlerja); omembo prinaša tudi B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, Pula 1967, 25 in 39; nazadnje Ž. UJČIĆ, Pola paleocristiana alla luce del catasto austriaco dell'anno 1820, v: *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae* III (ur. N. CAMBI, E. MARIN), Città del Vaticano – Split 1998, 743–758, zlasti 747 in 756 (avtor zavrača povezovanje cerkve sv. Andreja z vsebino fiktivne darovnice).

⁷⁵ V zvezi z dogodki spomladi 1000 (prihod doža Orseola II. z mornarico v Pulo) omenja samostan JOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum* (G. MONTICOLO, *Cronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 156, 19–20: ... *apud monasterii sancti Andreae insulam, quae iuxta Pollensem civitatem manet...*), nato pa diploma Otona III. iz leta 1001 (*MGH*, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/2*. Ottonis III. diplomata, München 1980², n. 420, p. 854,20–21: ... *cum monasterio et abbazia sancti Andrae (!) apostoli foras eandem civitatem [sc. Polam] in insula maris sita ...*). Prim. G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 219.

⁷⁶ Slednji se prvič omenja šele 858 (*abbas monasterii sancte Marie et sancti Andree apostoli in insula que uocatur Serra partibus Hystriensis*; gl. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, št. 159; prim. tudi št. 480 iz leta 983). B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, 39 je zastopal mnenje, da je tudi ta samostan nastal v 6. stol. in da je bil kasneje nadrejen obema ustanovama v Puli.

⁷⁷ Mnenja o tem, ali moremo pripisati Maksimijanu vse tri ustanove ali samo obe v Puli, se razhajajo; medtem ko je A. TESTI RASPONI (komentar k ediciji AGNELUS, *Liber pontif.* [kot v op. 45], 213) zagovarjal to mnenje, je bil G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, *AAAd* 2, 1972, 155 in 160 v tem oziru bolj zadržan.

⁷⁸ B. MARUŠIĆ, J. ŠAŠEL, De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj, *Arheološki vestnik* 37, 1986, 307–342.

⁷⁹ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi (*Cissa*) in kesenskem škofu (*episcopus Cessensis*), *Arheološki vestnik* 41, 1990, 403–430; prim. R. BRATOŽ, Das Patriarchat Grado im monotheletischen Streit, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze* (ur. R. BRATOŽ), Situla 39, Ljubljana 2000, 609–658, zlasti 638–644.

⁸⁰ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi, 418.

⁸¹ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi, 419.

V kontekstu obeh pesmi Venancija Fortunata naj bi razvoj južnoistrskih cerkva v tem času dobil sorazmeroma jasno podobo⁸². Oznako "ravenskega škofa" za Vitalisa bi mogli razumeti v prenesenem smislu, kot oznako pravovernega škofa, ki je izvajal "ravensko" cerkveno politiko v duhu prizadevanj škofa Maksimijana. Katoliška škofa v Istri Vitalis in Johannes naj bi kot eksponenta ravenske cerkve delovala v sozvočju z nosilci bizantinske posvetne oblasti, kot sta bila neimenovana *dux armis* in *praefectus legibus*. Njuno področje delovanja naj bi bila južna Istra, oba naj bi prebivala na območju puljske škofije⁸³. Na uveljavitev ravenske cerkve v Istri naj bi kazali tudi ravenski elementi v liturgiji (559 je papež Pelagij I. vztrajal na tem, da sta v *canon missae* na ozemlju celotne oglejske cerkve vključeni samo imeni papeža in ravenskega škofa!)⁸⁴, prav tako naj bi na to kazala vloga ravenske cerkve v naslednjih desetletjih, ko je postala prestolnica bizantinske Italije središče boja proti shizmi Treh poglavij: ok. 585/6 je Pelagij II. naročil shizmatičnemu patriarhu Heliju in njegovim sufraganom, naj pridejo – če se bojijo dolge poti v Rim – v Raveno, kjer se bo srečal z njimi⁸⁵; ok. 588 je eksarh Smaragd patriarha Severa in tri njegove sufragane iz Istre nasilno odvedel v Raveno in jih tam prisilil k prestopu v katoliško cerkev⁸⁶; še 599 je Gregorij Veliki ob kaotičnih razmerah v Kopru koprsko cerkveno skupnost postavil pod jurisdikcijo ravenske cerkve, pod katero naj bi ostala do trenutka, ko bi se shizmatični škofje vrnili v naročje pravovernosti⁸⁷.

Arheološke raziskave v Betiki vnašajo dodaten element v interpretacijo Venancijevih pesmi. Češčenje sv. Andreja v južni Istri in obstoj temu svetniku posvečenih cerkva (dveh samostanskih in ene domnevno škofijske) sta z veliko mero verjetnosti potrjena na sorazmeroma majhnem ozemlju puljske škofije že sredi 6. stoletja in to kar v treh primerih. Seveda pa arheološka odkritja ne morejo dati zanesljivega odgovora na vprašanje, ali gre za isto cerkev, kot jo omenja Venancij. Če se za Venancijevim opisom Andrejeve cerkve skriva ena od istrskih cerkva, se postavlja vprašanje, ali je Venancij potoval v Istro in to zgradbo videl, saj opis kaže na zelo dobro poznavanje objekta. Povezovanje neznanega graditelja kompleksa v Betiki z Venancijevim škofom Janezom kot prvim cissenskim škofom (ok. 560) je možno le na hipotetični ravni⁸⁸. Na hipotetičnost takega sklepanja še posebej kaže dejstvo, da prinos relikvij sv. Andreja oz. posvetitev Andrejevih cerkva v Istri (torej na območju oglejske cerkve) nista nujno povezana z dejavnostjo ravenskega škofa Maksimijana. Relikvije apostola Andreja so bile namreč na oglejskem območju navzoče že ok. leta 400, ko se omenjajo

⁸² Prim. G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 221–223; ISTI, *Cristianesimo antico*, 287–288.

⁸³ F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*, Faenza 1927, 847–849 ju je uvrstil (pogojno) v seznam puljskih škofov za obdobje ok. 550–565 (Vitalis je označen kot "vescovo ravennate in Pola?"), Joannes kot škof "presso Pola?").

⁸⁴ G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 222; prim. PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 50 (ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE, Montserrat 1956, 131).

⁸⁵ *Epistolae Pelagii Iunioris papae ad episcopos Histriae* 2, 30 (ACO IV,2, 1914, 112,9–11): *Uel si hoc pro longinquitate locorum uel temporum qualitate pauescitis, illic Rauennae fiat congregatio sacerdotum, quo nos etiam qui loco nostro intersint, diuinitate propitia dirigamus...* Gl. G. CUSCITO, Aquileia e Bisanzio nella controversia dei Tre Capitoli, *AAAd* 12, 1977, 231–262; ISTI, *Cristianesimo antico*, 293–304.

⁸⁶ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26; *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 9 (ACO IV,2, 133–134). Prim. nazadnje P. ŠTIH, O seznamu škofov v Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum III*, 26, v: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Suppl.* 1, Rijeka 2001, 105–116.

⁸⁷ GREGORIUS MAGNUS, *Registrum* 9,156,22–27 (CCSL 140 A, 712–713): *Et idcirco sanctitas tua (ravenski škof Marinijan) illic episcopum ordinet eandemque insulam in sua diocesi habeat, quousque ad fidem catholicam Histrici episcopi reuertantur...* Gl. L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 113–114.

⁸⁸ Prim. R. BRATOŽ, Das Patriarchat Grado (kot v op. 13), 643–644 op. 119.

v Konkordiji in Akvileji⁸⁹, eno Andrejevo cerkev pa naj bi – gotovo neodvisno od raven-
skih relikvij – po kasnejšem izročilu posvetil shizmatični patriarh Helija (ok. 571–586)⁹⁰.

V duhu “istrske” teze o škofu Vitalisu in njegovem stanovskem kolegu Johannesu kot eksponentoma ravenskega nadškofa Maksimijana ali njegovega naslednika Agnella bi se kazal pesnikov odnos so shizme Treh poglavij v povsem nejasni luči. Pesnik daje namreč petim italjskim škofom, ki jih omenja (Paulus iz Ogleja, Felix iz Treviza, Johannes iz Padove, ter Vitalis in Johannes neugotovljivega izvora) zelo spoštljive pridevke⁹¹. Prav nič ne poroča o njihovi eventualni opredelitvi v tedanjem verskem sporu, ki ga je sprožila Justinijanova verska politika. Iz drugih virov vemo, da je bil prvi voditelj shizmatikov, naslednja dva zelo verjetno njegova privrženca. O Vitalisu in Johannesu ni znanega nič zanesljivega: v primeru veljavnosti “altinsko-aguntinske” teze naj bi bila tudi onadva shizmatična škofa; v primeru veljavnosti “istrske” teze pa bi pesnik izrazil svojo privrženost dvema katoliškima škofoma iz južne Istre, ki naj bi bila privrženca ravenskega škofa Maksimijana in s tem tudi Justinijanove cerkvene politike. Hipotezi se med seboj izključujeta, saj vodita do različne razlage pesnikove osebnosti in razlogov za njegov odhod v frankovsko državo.

V dobi pred pesnikovim odhodom v Galijo so napetosti v bizantinski severni Italiji prišle do izraza predvsem v obliki versko-politične polemike na področju publicistike (ko-respondenca papeža Pelagija I. 559), le v posameznih primerih pa kot neposredna fizična oblika nasilja (Narzesov poseg proti altinskemu škofu Vitalisu, ki se je zatekel na frankovsko ozemlje, in njegovo kaznovanje z izgonom 565). Pesnikova spoštljiva, vendar idejno “nevtralna” oznaka škofov kaže na to, da je bilo v letih po odkritem izbruhu spora (557) možno obdržati “distanco” do dramatičnih dogodkov in njihovih protagonistov⁹², kar je bilo kasneje vedno težje, eno generacijo kasneje (ok. 588–591), ko je spor dobil oblike fizičnega nasilja⁹³, pa očitno nemogoče.

d. Venancijev opis shizme Treh poglavij

Pesnikov odnos do shizme Treh poglavij je na najbolj izrazit način razpoznaven iz zahvalne pesmi, ki jo je naslovil na Justinijanovega naslednika Justina II. (565–578) in

⁸⁹ R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* (kot v op. 12), 97–98.

⁹⁰ *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum, ed. secunda* (ed. R. CESSI), Roma 1933, 78,27–29; 164,25. Prim. F. KOS, *Gradivo* I, 78 (79 z op. 2; 83); P. ZOVATTO, *Il monachesimo benedettino del Friuli*, Quarto d'Altino (Venezia) 1977, 80 (cerkev in ženski samostan na otoku sv. Andreja v Maranski laguni zahodno od Gradeža).

⁹¹ Oglejski škof Paulus se označuje kot *pius pontifex* (*Vita Martini* 4, 661), pesnikov mladostni prijatelj Felix, kasnejši škof v Trevisu, se označuje kot *inlustris socius* (*Vita Martini* 4, 666), padovanski škof Johannes je *celsus* (*Vita Martini* 4, 675); od škofov neugotovljivega izvora je Vitalis (ob vrsti častnih pridevkov) tudi *dignus apostolica praefulgens mente sacerdos* (*Carmina* 1,1,5), Iohannes pa *bonus antistes* (*Carmina* 1,2,25).

⁹² Shizmatični škofje so v pismu cesarju Mavrikiju 591 prvo obdobje shizme v času cesarja Justinijana (torej do 565) prikazali predvsem kot versko-politični spopad, ki je le v manjši meri potekal v obliki neposredne prisile. Na slednjo kaže stavek: *Et licet postea imperiali pondere ad consensum damnationis capitulorum ipsorum paulatim singuli tunc fuerint coartati, nostrarum tamen prouinciarum uenerandi decessores, quibus indigni successimus, praedicti quondam Vigili instructionibus informati, ad hoc inclinari nullo modo potuerunt* (*Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 5, v: ACO IV,2, 135,17–21).

⁹³ Prim. PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26; *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 7–9, v: ACO IV,2, 135–136 (zlasti 133,39–42: ... *archiepiscopo nostro Seuero quae contumeliae inlatae sint et quibus iniuriis ac caede corporali fustium et qua uiolentia ad Rauennatem fuerit ciuitatem perductus atque redactus in custodia, quibusque necessitatibus oppressus atque contritus fuerit* ...).

njegovo ženo Sofijo, potem ko sta ta dva ugodila prošnji pesnikove zaščitnice Radegunde in ji podarila relikvije Sv. križa. Dogodke, ki so ozadje te pesmi (Radegundina prošnja, naslovljena na bizantinski vladarski par na podlagi predhodnega soglasja kralja Sigiberta, poslanstvo, nato transport relikvij in njihov slavnostni prinos v Poitiers, zatem zahvala bizantinskemu vladarskemu paru) moremo datirati najkasneje v leta 569/570⁹⁴. Čeprav so avtorstvo te pesmi nekateri, vsekakor brez trdne podlage, pripisovali sami Radegundi, jo moremo zanesljivo šteti za Venancijevo delo⁹⁵. V sto verzov dolgi *gratiarum actio* je pesnik v panegiričnem duhu naštel odlike cesarskega para, ki ga primerja z dvojico Konstantin in njegova mati Helena (v. 65–68). Pesnik se je dotaknil cesarjevega odnosa do tedaj izredno aktualnega spora Treh poglavij. Pri tem je na več načinov izrazil svojo popolno privrženost halkedonskemu koncilu in stališčem cerkva na Zahodu. V uvodnih verzih (v. 1–10) je v pesniški obliki izpovedal bistveni deli svoje “veroizpovedi”, medsebojno razmerje med osebami Sv. Trojice, ki se ujema s halkedonsko formulo veroizpovedi in Justinovim verskim ediktom⁹⁶. V nadaljevanju (v. 11–22) je izrazil veselje nad nastopom pravovernega cesarja, “ker sledi nauku, ki ga izpoveduje Petrov (t.j. papeški) prestol”.

Uvodnemu delu pesmi sledi izredno zanimiv opis cerkvenega spora, ki naj bi bil z nastopom Justina II. odpravljen potem, ko naj bi novi cesar v celoti obnovil veljavnost sklepov halkedonskega koncila. Pesnik ga slavi kot obnovitelja halkedonske veroizpovedi⁹⁷, to je tiste veroizpovedi, na katero so vedno znova prisegali privrženci shizme Treh poglavij⁹⁸. Halkedonski koncil je veljal za privržence shizme Treh poglavij kot idejna podlaga za njihovo ločitev od katoliške cerkve, Justinijanova delna revizija njegovih sklepov pa neposredni vzrok zanjo⁹⁹. Kot tak je odigral osrednjo vlogo tudi v protishizmatični polemiki papežev Pelagija I., Pelagija II. in Gregorija Velikega, ki so vedno znova poudarjali, da Justinijan v ničemer ni storil sile veroizpovedi halkedonskega koncila, da tudi sami

⁹⁴ O Justinu II. in njegovi izredno vplivni ženi Sofiji gl. *PLRE* III, 754–756 (Iustinus 5) in 1179–1180 (Sophia 1); A. CAMERON, *The empress Sophia, Byzantion* 45, 1976, 5–21; nazadnje *The Cambridge Ancient History XIV. Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425–600* (ed. A. CAMERON, B. WARD-PERKINS, M. WHITBY), Cambridge 2000, 86–94, 828–830. O pridobitvi relikvij Sv. križa v luči te in še nekaj drugih Venancijevih pesmi gl. J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus* (kot v op. 3), 62–67; ISTA, v: VENANTIUS FORTUNATUS, *Personal and Political Poems* (kot v op. 1), 111–115. Od sodobnih virov poročča o pridobitvi relikvij tudi GREGORIUS TURONENSIS, *Historiae* 9,40 (ed. R. BUCHNER, Darmstadt 1974, II, 302). Spričo Venancijevih aluzij na Justinov nastop (ne pa na kasnejše dogodke) datira A. CAMERON, *The empress*, 13, prinos relikvij v čas “nedolgo po 566/67”.

⁹⁵ B. BRENNAN, *The disputed authorship of Fortunatus' Byzantine poems, Byzantion* 66, 1996, 335–345 (avtor je prepričljivo zavrnil hipotezo o Radegundinem avtorstvu te pesmi).

⁹⁶ Gl op. 119.

⁹⁷ Appendix II, 21–26 (*MGH AA* 4,1, 276): *Gloria summa tibi, rerum sator atque redemptor, / qui das Iustinum iustus in orbe caput. / Ecclesiae turbata fides solidata refulget / et redit ad priscum lex veneranda locum. / Reddite vota deo, quoniam nova purpura quidquid / concilium statuit Chalcedonense tenet. ...* (v. 35–38) *dat tibi Christus opem, tu Christo solvis honorem: / ille dedit culmen, reddis et ipse fidem. / Nil fuit in terris quod plus daret ille regendum, / nec quod plus reddas quam valet alma fides.* Prim. tudi S. DI BRAZANO v: VENANZIO FORTUNATO (kot v op. 1), 630–637 (s prevodom in komentarjem).

⁹⁸ *Concilium universale Chalcedonense, Actio* 5, 32 (ed. E. SCHWARTZ), *ACO* III/1, Berlin-Leipzig 1935, [394] 135; prim. tudi A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, Breslau 1897, 146–147 (str. 166–168) oz. H. DENZINGER, A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone itd. 1973³⁵, 301–302 (str. 108).

⁹⁹ *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 3–4 (*ACO* IV/2, 133,8–15): *... scandalum ecclesiae, quod tempore diuae memoriae Iustiniani principis totius mundi ecclesias conturbavit ... quae in sancta synodo Chalcedonensi recepta sunt, et Vigilio tunc Romano praesuli atque omnibus paene sacerdotibus damnatio ipsa (sc. trium capitulorum), sicut reuera contraria sancti Chalcedonensis concilii, execrabilis noscitur extitisse ...*

dosledno priznavajo sklepe tega koncila¹⁰⁰ oziroma – kot sta se neposredno izrazila papeža Pelagij II. in nato Gregor I. – da gre za odvečna vprašanja¹⁰¹ ter da je vzrok za razkol ničev¹⁰². Pesnik se je pri tem izognil omembi cesarja Justinijana in njegove verske politike, zlasti sklepom petega ekumenskega koncila. Izredno povzdigovanje novega cesarja Justina II. s poudarkom na bistveni pozitivni novosti v njegovi politiki pa že samo na sebi meče temno senco na versko politiko preminulega cesarja in predpostavlja pesnikov najmanj kritičen odnos do nje. Čeprav je Venancij zrastel, se izobrazil in tudi že formiral kot pesnik v Justinijanovem času, cesarja nikjer ne omenja, kot tudi ne omenja sočasnih papežev (Pelagija I. [556–561] in Janeza III. [561–574]), ki sta bila prav tako nasprotnika Treh poglavij¹⁰³.

Najpomembnejše dejanje novega cesarja po nastopu je bil preklc kazni izгона za celo vrsto škofov, ki so bili pregnani na podlagi Justinijanovih ediktov. Temu dejanju pripisuje pesnik izreden pomen in velike dimenzije¹⁰⁴. Pri tem velja poudariti, da drugi viri dajejo temu dejanju le skromnejši pomen: ukinitve kazni izгона za pregnane škofe omenjata le sodobnik Euagrius in na njegovi podlagi en kasnejši zapis¹⁰⁵, medtem ko je kratek zapis sodobnega španskega kronista splošen in dopušča različne interpretativne možnosti¹⁰⁶. Viroslavno izročilo očitno dogodku samemu ne daje takega pomena kot mu ga pripisuje pesnik, najbolj izčrpni viri za ta čas ga namreč sploh ne omenjajo. Dejansko je bila cerkvena politika novega cesarja dokaj zmerna, njegov prelom z Justinijanovo dobo niti zdaleč ni bil radikalen¹⁰⁷.

Ponoven nastop pravovernosti na cesarskem prestolu naj bi izzval veliko navdušenje na vsem Zahodu, navdušenje, ki ga je pesnik orisal v dveh katalogih, prvem “geografskem”, z imeni rek, dežel in ljudstev na Zahodu¹⁰⁸, in drugem, “etnografskem”, v katerem je naštel ljudstva, ki se veselijo te spremembe¹⁰⁹. Oba kataloga se glede na geografski okvir precej razlikujeta.

¹⁰⁰ Prim. *Epistolae Pelagii Iunioris papae ad episcopos Histriae I–III* (ACO IV/2, 1914, 105–132), zlasti *Epist. I*, 11–13 (106); *Epist. II*, 11–17 (109–110); *Epist. III* (*passim*; avtor tega polemičnega traktata naj bi bil bodoči papež Gregor); GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epist.* 3,10 (CCSL 140, 157–158); 4,3 (prav tam, 219–220); 4,4 (220–221); 4, 37 (257–258); 5,52 (346–347); 6,2 (370–371); 8,4,75–79 (CCSL 140A, 520–521); 9,148,52–118 (700–702).

¹⁰¹ *Epistula II ad episcopos Histriae* 16 (ACO IV/2, 110,8–10: ... *quantum sit periculum pro superfluis quaestionibus et haereticorum defensione capitulorum tam diu ab uniuersali ecclesia segregari.*); 19 (prav tam, 110,26–27: ... *tantis temporibus per superfluas quaestiones ab ecclesia dei ... diuidi uos ... duratis.*)

¹⁰² Prim. GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epist.* 4,3,12–13 (CCSL 140, 218): ... *postquam talis scissura pro nulla re facta est, iustum fuit ut sedes apostolica curam gereret...* (pismo milanskemu škofu Konstanciju 593).

¹⁰³ Prim. E. STEIN, *Histoire II*, 669–675; o papežih te dobe gl. E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums II*, Tübingen 1933, 286–305; *Enciclopedia dei papi I*, Roma 2000, 529–536, s.v. Pelagio I. (C. SOTINEL); 537–539, s.v. Giovanni III. (M.C. PENNACHIO).

¹⁰⁴ Appendix II, 39–44 (MGH AA 4,1, 276): *Exilio positi patres pro nomine Christi / tunc rediere sibi, cum diadema tibi. / Carcere laxati, residentes sede priore / esse ferunt unum te generale bonum. / Tot confessorum sanans, Auguste, dolores / innumeris populis una medella venis.*

¹⁰⁵ EUAGRIUS, *Hist. eccl.* 5,1 (PG 86, 2789A); sporočilo je v 14. stol. vsebinsko razširil in preciziral NICEPHORUS CALLISTUS, *Hist. eccl.* 17,33 (PG 147, 304 D).

¹⁰⁶ JOHANNES BICLARENSIS, *Chronica*, ad a. 567 (ed. Th. MOMMSEN, MGH AA XI, 1894, 211 oz. PL 72, 863B): *Qui Justinus anno primo regni sui, ea quae contra synodum Chalcedonensem fuerant commentata, destruxit...*

¹⁰⁷ Prim. E. STEIN, *Histoire II*, 681–682 op. 1; *Histoire du christianisme* 3 (ur. L. PIETRI), Paris 1998, 461–462; *The Cambridge Ancient History XIV* (kot v op. 94), 828–829.

¹⁰⁸ Appendix II, 27–32 (MGH AA 4,1, 276): *Hoc meritis, Auguste, tuis et Gallia cantat / hoc Rhodanus, Rhenus, Hister et Albis agit. / Axe sub occiduo audivit Gallicia factum, / Vascone vicino Cantaber ista refert. / Currit ad extremas fidei pia fabula gentes / et trans Oceanum terra Britannia favet.*

¹⁰⁹ Appendix II, 45–46 (prav tam): *tot confessorum sanans, Auguste, dolores / innumeris populis una medella venis. / Thrax Italus Scythia Phryx Dacia Dalmata Thessalus Afer / quod patriam meruit nunc tibi vota facit.*

Prvi katalog je izrazito "zahoden". Reference v njem se nanašajo na tri dežele. Najprej na Galijo ali točneje na merovinško državo v celotnem obsegu, saj se od štirih rek, ki označujejo to deželo (Rodan, Ren, Donava in Laba)¹¹⁰, zadnji dve nanašata na ozemlja Alamanov, Bavarcev in Turingijcev (ob srednjem toku Labe), ki so jih Franki premagali več kot tri desetletja pred tem (Alamane že 506/7, Turingijce in Bavarce ok. 531/34), po sodobnih predstavah pa so spadala v Germanijo in ne v Galijo¹¹¹. Naslednja referenca se nanaša na špansko Galicijo, torej katoliško državno tvorbo Svebov, v kateri so prebivali tudi omenjeni Baski in Kantabri, zadnja na čezmorsko Britanijo. V celoti moremo reči, da teh dežel Justinijanovi ukrepi proti privržencem Treh poglavij, zlasti dekret o izgonu škofov, niso prizadeli. Te dežele so v sporu ostale pasivne (npr. območje Britanije) ali pa je bila njihova vključenost v spor kratkotrajna in le delna. Temeljila je na slabi obveščeni ali kar nepoznavanju prave teološke vsebine spora in je bila brez kakih pomembnejših ali trajnejših posledic (Galija in Španija). V tem primeru je očitno, da je pesnik pretiraval v maniri panegirične poezije. Vendar pa njegovo mnenje ni bilo izolirano. Na podobno predstavo o shizmi Treh poglavij, ki naj bi prizadela tako rekoč vse dežele na Zahodu, naletimo najprej pri škofu Nicetiju iz Trierja, enem od pesnikovih gostiteljev, v njegovem pismu cesarju Justinijanu¹¹²; še dve desetletji po nastanku Venancijeve pesmi so shizmatični škofje Benečije v pismu cesarju Mavrikiju (591) trdili, da je obsodba Treh poglavij prizadela cerkve "vsega sveta"¹¹³.

Drugi katalog daje bolj konkretno in precizno podobo območja, ki je bilo prizadeto zaradi Justinijanove cerkvene politike: Trakija, Italija, Skitija, Frigija, Dakija, Dalmacija, Tesalija in Afrika, torej balkansko-podonavski prostor, Italija, Afrika, deloma tudi grške dežele in Mala Azija. Od omenjenih osmih dežel je bil v štirih (Dakiji, Dalmaciji, Italiji in Afriki) odpor proti Justinijanovi verski politiki močan ali vsaj opazen; več tamkajšnjih škofov (zlasti v Afriki) je bilo odstavljenih in pregnanih in ti so se po nastopu Justina II. lahko vrnili v domovino. Prav malo ali nič pa ni znanega o odporu proti tej politiki v Traški diecezi (Trakija, Skitija), ter v Tesaliji in Frigiji. Vključitev teh dežel v seznam je možna le,

¹¹⁰ Prim. F. DELLA CORTE, Venanzio Fortunato, il poeta dei fiumi, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia* (kot v op. 3), 137–147.

¹¹¹ Prim. *MGH AA* 4,2, p. 129 (Index regionum et locorum, s.v. Germania). Izjema v tem oziru je GREGORIUS TURONENSIS, *Historiae* 4,23 in 4,29 (ed. R. BUCHNER, Darmstadt 1974, I, 224 in 232); avtor označuje dva pohoda Avarov proti frankovskemu kraljestvu (561 in nato 566) z odločilnima spopadoma v Turingiji kot pohoda v Galijo(!) (*Chunni Gallias appetunt ... iterum in Gallias venire conabantur*). Bolj precizen je bil pri opisu istih dogodkov PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,10 (izd. F. BRADAČ, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, 68: ... in Turingia ... iuxta Albem fluvium ... in locis ubi et prius pugnantes...).

¹¹² *Epistulae Austrasicae* 7, 8,62–64 (ed. W. GUNDLACH, *CCSL* 117, 1957, 418): *Nam notum tibi (sc. Iustiniano) sit, quod tota Italia, integra Africa, Hispania uel Gallia coniuncta nomen tuum cum deperditione tua plorant, anathematizant*. Tendenciozna trditev galskega škofa zasluži še posebej pozornost zato, ker je bil Nicetij eden od prvih pesnikovih gostiteljev in pokroviteljev, ki ga je pesnik obiskal še pred prihodom v Metz (prim. B. BRENNAN, *The Career* [kot v op. 3], 57–58; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus* [kot v op. 3], 26–28).

¹¹³ Gl. citat v op. 99. O odmevih spora Treh poglavij v omenjenih deželah na Zahodu, ki so bile izven dosega bizantinske politike, gl. kratko J. DANIÉLOU – H. MARROU, *Zgodovina Cerkve* 1, Ljubljana 1988, 422, zlasti pa *Histoire du christianisme* 3. *Les Églises d'Orient et d'Occident (432–610)* (ur. L. PIETRI), Paris 1998, 431–433 in 747–750; É. AMANN, Trois-Chapitres, *Dictionnaire de théologie catholique* 15/2, Paris 1950, 1868–1924, zlasti 1913–1914; R. SCHIEFFER, Zur Beurteilung des norditalischen Dreikapitel-Schismas. Eine überlieferungsgeschichtliche Studie, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 87, 1976, 167–201, zlasti 168–169; kratko C. SOTINEL, Le concile, l'empereur, l'évêque. Les statuts d'autorité dans le débat sur les Trois chapitres, v: *Orthodoxie, christianisme, histoire* (Collection de l'École Française de Rome 270), Roma 2000, 275–299, zlasti 285–286.

če je pesnik mislil tudi na druge cerkvene spore Justinijanove dobe (kot je bil v zadnjih letih njegove vlade zlasti aftartodoketski spor), pri katerih so bile morda prizadete tudi omenjene dežele¹¹⁴. Vsekakor moremo reči, da Venancijeva “kataloga” dežel in ljudstev, ki jih je prizadela Justinijanova verska politika, nista produkt gole pesniške domišljije, temveč (ob očitnih velikih pretiravanjih) do neke mere ustrezata dejanskemu stanju. Pesnik, ki se je nahajal v času nastanka pesmi že okroglo pet let v Galiji, je očitno poznal posledice Justinijanove verske politike. Njegovo navdušeno poročanje o Justinu II. je odraz zavračanja ali vsaj posredne kritike politike njegovega predhodnika, zlasti v tistem delu, ki je bil za Zahod ključnega pomena: pritisk na privržence Treh poglavij.

e. Venancijeva “veroizpoved”

Venancijeve teološke predstave, ki jih zasledimo na več mestih v njegovem pesniškem in proznem opusu, ne morejo prispevati nobenega uporabnega podatka o njegovem odnosu do shizme Treh poglavij. V razdobju od 557 do 565, v času pesnikovega prebivanja v italjski domovini, shizmatična oglejska cerkev še ni razvila svoje specifične teologije, v kateri bi se mogla na razpoznaven način izražati – neodvisno od splošnega zavračanja Justinijanove obsodbe Treh poglavij – distinkcija med halkedonskim in drugim carigrajskih koncilom. Kasnejša in zato nezanesljiva rekonstrukcija veroizpovedi gradeške sinode, ki jo sporoča šele Dandulus, je po vsebini le nekoliko poenostavljena formula nikajskega koncila, potrjena in dopolnjena na naslednjih ekumenskih koncilih do Halkedona (451) in zato brez kakršnihkoli izvornih potez¹¹⁵. Interpretacija materialnih spomenikov – kot na primer mozaične kompozicije v Evfrazijevi baziliki v Poreču ali arhitekturnih značilnosti cerkva v Noriku iz 6. stoletja – v smislu izražanja teološkega “programa” shizmatikov je možna zaenkrat samo na hipotetični ravni, saj zanjo ni dovolj zanesljivih elementov¹¹⁶. V razmerah ločitve od katoliške cerkve in polemike s papeži, ki se je nanašala na tedaj aktualna teološka vprašanja, so si oglejski patriarhi gotovo prizadevali, da bi prišli do teološke literature in na tej osnovi poglobljali svoje znanje ter s tem idejno krepili svoj položaj. Zapisi iz 7. stoletja, iz časa monoteletskega spora in zadnjega obdobja oglejske shizme, kažejo na to,

¹¹⁴ Gl. kratko E. STEIN, *Histoire* II, 681–682 op. 1. O razmerah v grških deželah Vzhodnega Ilirika (kamor je spadala tudi Tesalija) in v dačanski diecezi gl. Ch. PIETRI, La géographie de l’Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l’Église de Rome (Ve – VIe siècles), v: *Villes et peuplement dans l’Illyricum protobyzantin* (Collection de l’École Française de Rome 77), Roma 1983, 21–62, zlasti 52–53; o razmerah v Dalmaciji gl. C. CAPIZZI, I vescovi illirici e l’affaire dei “Tre Capitoli”, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria* 12, 1987, 71–117, zlasti 108–117; kratko R. BRATOŽ, Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 363–395, zlasti 379 op. 83; o odporu v Afriki, Iliriku in Italiji gl. *Histoire du christianisme* 3, 433–434; 705–709. Za omembo Trakije in Frigije, ki v tem sporu nista igrali nobene vloge, je predlagal E. STEIN (l.c.) dve možni razlagi: ali se omemba nanaša na drugi spor, v katerega sta bili deželi vključeni (aftartodoketizem; gl. kratko A. FLICHE – V. MARTIN [izd.], *Storia della Chiesa* IV, Torino 1972, 607–608; A. GRILLMEIER, Aphantodoketismus, *Lexikon für Theologie und Kirche* 1, 1993², 803–804) ali pa naj bi bili enozložni imeni *Thrax* in *Phryx* vnešeni iz metričnih razlogov. Prvi predlog se nam zdi verjetnejši.

¹¹⁵ DANDULUS, *Chronica*, A. 579 (ed. E. PASTORELLO, Bologna 1938, 83); gl. G. CUSCITO, La fede calcedonense e i concili di Grado (579) e di Marano (591), *AAAd* 17, 1980, 207–230, zlasti 217 in 228.

¹¹⁶ V tem smislu J. KASTELIC, Stil in ideja mozaikov Evfrazijeve bazilike v Poreču, *Situla* 8, 1965, 209–212 in P. GLEIRSCHER, Der Drei-Kapitel-Streit und seine baulichen Auswirkungen auf die Bischofskirchen im Patriarchat von Aquileia, *Der Schlern* 74, 2000, 9–18.

da so bili v severni Italiji razširjeni spisi vzhodnih teologov, katerih dela so pomenila izhodišče teh sporov (pronestorijanski pisci Teodor iz Mopsuestije, Teodoret iz Kira in Ibas iz Edese, verjetno tudi monofizitski teolog Sever iz Antiohije)¹¹⁷. Za začetno obdobje shizme, pred Venancijevim odhodom v Galijo, se obstoja nekega specifičnega shizmatičnega teološkega "programa" ali celo obstoja domače teološke literature ne da potrditi.

Upoštevati moramo tudi, da so bili pesnikovi stiki z domovino po odhodu v Galijo zelo šibki¹¹⁸. Besedila, v katerih je pesnik izrazil svoje teološke predstave, so nastala v Galiji od ok. 570 (pesem v čast Justina II.) do pozne dobe njegovega ustvarjanja (pesnitev v čast Mariji, prozni komentarji veroizpovedi)¹¹⁹, zato niso mogla nastati pod vplivom sočasnih razmer v pesnikovi domovini. Ta dela na nobenem mestu ne odražajo pesnikovega odnosa do cerkvenega spora in so v celoti pravoverni. Predstavitev Sv. Trojice v uvodu zahvalne pesmi v čast bizantinskega kraljevskega para je pesniška sinteza doktrine o sv. Trojici, ki se vsebinsko ujema s sočasnimi pravovernimi besedili¹²⁰. Tudi pesnitev v čast Mariji, katere avtorstvo je dolgo časa veljalo za sporno, po današnjem večinskem mnenju pa gre za eno poznih pesnikovih stvaritev, prav tako ne izkazuje nobenih teoloških posebnosti¹²¹. Med pravoverne razlage veroizpovedi spadajo tudi trije krajši prozni teksti, *Expositio symboli*, t.i. *Symbolum Athanasianum* in *Expositio fidei catholicae*. V vseh treh naletimo na eno značilno sestavino stare oglejske veroizpovedi (in veroizpovedi še nekaterih drugih, spočetka sicer maloštevilnih cerkva), kot jo sporoča in pojasnjuje ok. 400 Rufinus: na predstavo o

¹¹⁷ Prim. R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado* (kot v op. 13), 626–627 in 648. Temeljna študija o tem vprašanju: R. SCHIEFFER, *Zur Beurteilung* (kot v op. 113), zlasti 176–180 (po avtorjevi analizi so obstajali v oglejskem patriarhatu teksti, ki so bili za shizmatično cerkev temeljnega pomena, kot na primer dela Fakunda iz Hermiane [*Pro defensione trium capitulorum, In Mocianum*], latinski prevod obsežnih aktov halkedonskega koncila in izbrani odlomki iz besedil, ki so bila v teološkem oziru najbolj aktualna). Obstoj domačih teoloških besedil je dokumentiran šele za čas patriarha Helija (571–587; gl. *Pelagii papae II epistula II ad episcopos Histriae* [ACO IV72, 108–112], ki je papežev odgovor na predhodno patriarhovo pismo [*scripta, epistula*] teološke vsebine) in Severa (588–606; na maranski sinodi 590 je patriarh predložil *libellus erroris sui* [PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26]).

¹¹⁸ Prim. *Carmina* 7,9,7–12 (MGH AA 4,1, 163): *exul ab Italia nono, puto, volvor in anno / litoris Oceani contiguante salo: / tempora tot fugiunt et adhuc per scripta parentum / nullus ab exclusis me recreavit apex. / Quod pater ac genitrix, frater, soror, ordo nepotum, / quod poterat regio, solvis amore pio*. Prim. tudi *Carm.* 9,7,89 (prav tam, 214): *... me in Galliis posito post tot annos...*

¹¹⁹ *Expositio symboli* (MGH AA 4,1, 253–258; s prevodom in komentarjem S. DI BRAZZANO, v: VENANZIO FORTUNATO, 600–613); *Symbolum Athanasianum* (MGH AA 4,2, 105–106); *Expositio fidei catholicae* (prav tam, 106–110).

¹²⁰ Appendix II, 1–10 (MGH AA 4,1, 275): *Gloria summa patris natique et spiritus almi, / unus adorandus hac trinitate deus, / maiestas, persona triplex, substantia simplex, / aequalis consors atque coaeva sibi, / virtus una manens idem, tribus una potestas, / (quae pater haec genitus, spiritus ipsa potest), / personis distincta quidem, coniuncta vigore, / naturae unius, par ope luce throno, / secum semper erat trinitas, sine tempore regnans, / nullius usus egens nec capiendo capax*. Venancijev opis Sv. Trojice je vsebinsko podoben verskemu ediktu Justina II., ki je po svoji vsebini komentirana veroizpoved (EUAGRIUS, *Hist. eccl.* 5,4 [PG 86, 2793–2801, zlasti 2796]); prav tako se vsebinsko ujema z opisom Sv. Trojice v Koripovem panegiriku (CORIPPUS, *In laudem Justini* 4, 290–299 [PL Supplementum IV, Paris 1967, 1177–1178]). Prim. J. GEORGE v: VENANTIUS FORTUNATUS, *Personal and Political Poems*, 111–112 op. 3; A. CAMERON, *The empress* (kot v op. 94), 13; L. PIETRI, *Venance Fortunat* (kot v op. 3), 752–753.

¹²¹ *In laudem sanctae Mariae* (MGH AA 4,1, 371–380; izdajatelj F. LEO jo je prištel med *spuria*). Prim. R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 143–148 (po njegovem mnenju gre za pozno Venancijevo delo); A. DI BERARDINO, *Patrologia* IV, Genova 1996, 328. Venancijeva pesniška predstavitev Marije v 360 verzih je vsebinsko primerljiva z nekaj desetletij starejšo in bistveno krajšo (v 18 verzih) pesniško upodobitvijo, ki jo je spesnil ok. 566/567 CORIPPUS, *In laudem Justini* 2, 52–69 [PL Suppl. IV, 1148–1149]; gl. DI BRAZZANO, v: VENANZIO FORTUNATO, 633 op. 24).

Kristusovem spustu v podzemlje (*descendit ad infernum* oz. *descendit ad inferos*)¹²². Ker drugih poglavitnih posebnosti oglejske veroizpovedi iz časa ok. 400 ne najdemo, sama predstava o Kristusovem odhodu v podzemlje pa se je v 6. stol. na Zahodu precej razširila, Venancijevo veroizpoved le z velikimi pridrčki označujemo kot "oglejsko"¹²³. Omenjeni element Venancijeve veroizpovedi v sporu Treh poglavij ni odigral nobene vloge.

3. Sklep: shizma Treh poglavij kot eden od vzrokov za pesnikov odhod iz Italije?

Omembe dogodkov in osebnosti, ki so bile v povezavi s shizmo Treh poglavij, omogočajo vsaj okvirno oceno pesnikovega odnosa do cerkvenega spora. Uvodoma naj poudarimo, da pesnik shizme nikjer ne omenja z imenom, le na enem mestu uporablja zanjo opisno obliko (*ecclesiae turbata fides*)¹²⁴. O posameznikih, ki so bili bodisi protagonisti shizme (patriarh Pavlin) bodisi njeni privrženci (pesnikov vrstnik in kasnejši škof v Trevizu Feliks, domnevno tudi škof Johannes iz Padove), se je izrazil z veliko naklonjenostjo in spoštovanjem, kar kaže na to, da je te ljudi visoko cenil. Pesnik na nobenem mestu ni omenil nasprotnikov shizme kot sta bila zlasti papež Pelagij I. in cesar Justinijan, izredno pozitivno pa je predstavil Justina II., ki je po nastopu razveljavil Justinijanove najbolj radikalne ukrepe proti privržencem Treh poglavij oz. kar povrnil pravo vero (... *reddis et ipse fidem* ...). Prostorski okvir, ki ga je pri tem predstavil, kaže na to, da je upošteval celotni tedanji krščanski svet in ne samo Benečije z Istro ali oglejskega patriarhata, kjer so nasprotja dobila najbolj akutne oblike. Vse pesnikove omembe dogodkov in protagonistov shizme izhajajo iz prvega desetletja bivanja v frankovski državi. Na osnovi njegovih šibkih stikov z domovino¹²⁵ si moremo razlagati njegovo slabo informiranost o tamkajšnjih razmerah. Pesnik ni poznal ali vsaj ne upošteval cele vrste sprememb, ki so se zgodile v razdobju 565–575. Ni upošteval posledic vdora Langobardov v Italijo; le-ti bi tudi mogli predstavljati, tako kot omenjeni Bavarci¹²⁶, oviro na fantazijskem potovanju njegovega pesniškega življenjepisa sv. Martina iz Toursa v Raveno. Prav tako ni upošteval posledic drugega padca Akvileje, njenega ponovnega razrušenja ter pred tem uspelega prenosa cerkvenega središča v Gradež. Od osebnih usod mu ni bilo poznano dejanje škofa Feliksa iz Treviza ob prihodu Langobardov, prav tako zelo verjetno ni vedel za smrt patriarha Pavlina v Gradežu 569.

Temeljnega pomena za ocenjevanje pesnikovega odnosa do shizme Treh poglavij in sploh do njegovega razmerja do takratnih centrov moči v Italiji in na Zahodu je razumevanje prvih dveh pesmi v zbirki, v katerih je proslavil izjemni gradbeni podvig "ravenskega" škofa Vitalisa. Če je bil Vitalis res ravenski škof (naslednik Maksimijana) ali pa škof na

¹²² *Carmina* 11,1,29 (= *Expositio symboli* 29; *MGH AA* 4,1, 256); *Expositio fidei catholicae* 36 (*MGH AA* 4,2, 110); enako tudi *Symbolum Athanasianum* 36 (prav tam, 106); prim. RUFINUS, *Expositio symboli* 12; 14–16 (*CCSL* 20, 149–153); R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* (kot v op. 12), 129–134. O odnosu med Rufinovim in Venancijevim komentarjem k veroizpovedi gl. F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol* I, Leipzig 1894, 102, 106 in 130–132. Na pesniški način je Venancij upodobil Kristusov odhod v podzemlje v pesnitvi *In laudem sanctae Mariae*, 328–330 (*MGH AA* 4,1, 379: ... *cuius et agnus ovis conterit ora lupi, / Tartara dirumpens, patriae captiva reducens / et libertati post iuga pressa refers* ...).

¹²³ Prim. J.N.D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie*, Berlin 1971, 371–377 in 403–411. O zapletenem vprašanju izvora Venancijeve veroizpovedi (Akvileja ali Poitiers) prim. F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol* II, Leipzig 1900, 458–459 op. 1 in 482 op. 13.

¹²⁴ Gl. op. 97.

¹²⁵ Gl. op. 118.

¹²⁶ *Vita s. Martini* 4, 644 (*MGH AA* 4,1, 368): *si vacat ire viam neque te Baiovarius obstat*.

istrskih tleh, ki je izvajal "ravensko" cerkveno politiko, potem bi imeli pred seboj katoliškega škofa na liniji Justinijanove cerkvene politike, torej človeka, ki bi bil vsaj z ozirom na verskopolično opredelitev (skupaj z drugo imenovanim Janezom) nasprotnik shizmatikov. Če bi se za tem Vitalisom skrival istoimenski shizmatični škof iz Altina, ki se je pred nasprotniki shizme zatekel na frankovsko ozemlje, bi bila razlaga dogodkov bolj jasna: Bizantinci (Narzes) so posegli na frankovsko ozemlje in kaznovali ubeglega škofa Vitalisa, ker je bil profrankovsko usmerjen shizmatik. Pesnik, ki se sicer politično ni izpostavljal, bi odšel v Galijo tudi zato, da bi se izognil škofovi usodi.

Vprašanje identifikacije oseb v prvih dveh pesmih je ključnega pomena za razlago vzrokov in motivov za pesnikov odhod v Galijo. Vsi moderni raziskovalci so si enotni, da je motiv, ki ga omenja pesnik sam, romanje na grob sv. Martina zaradi čudežne ozdravitve pred svetnikovo podobo v eni od ravenskih cerkva (*peregrinatio religiosa*), sekundarnega pomena¹²⁷. Pesnik samega sebe označuje kot izgnanca (*exul*)¹²⁸ in ne kot romarja na svetnikov grob (*peregrinus*), kar kaže na to, da glavni motiv za odhod ni bil religiozne narave, čeprav same religiozne komponente pri globoko vernem pesniku, ki je vzdrževal stike predvsem s cerkvenimi dostojanstveniki in je očitno rad obiskoval grobove svetnikov in častil njihove relikvije, ne smemo minimizirati ali celo izključiti.

O tem, kateri so bili poglavitni "posvetni" vzroki, so bile izražene razlage, ki so med seboj težko uskladjive ali pa se kar izključujejo. Poleg splošne razlage o političnih vzrokih¹²⁹ sta se izoblikovali dve razlagi, ki sta skušali dati konkreten odgovor na postavljeno vprašanje: (1) pesnik naj bi odšel iz Italije zaradi privrženosti shizmi Treh poglavij¹³⁰ oziroma zato, (2) da bi – kot neke vrste skrivni diplomat – deloval v merovinški državi v duhu interesov bizantinske države¹³¹. Zadnji dve razlagi se med seboj izključujeta. Obe sta bili v predloženih obliki v novejšem času zavrženi¹³².

Vzrokov za pesnikov odhod je bilo kot se zdi več. Ti vzroki in motivi se prepletajo in medsebojno pogojujejo, tako da ni mogoče izdvojiti glavnega med njimi. Najprej velja poudariti, da odhod v tujino kot *peregrinatio religiosa* le ni tako nepomemben motiv, da bi ga mogli nujno podrežati nekemu konkretnemu "posvetnemu" cilju. Na to kaže več primerov iz pozne antike¹³³. J.W. George je ta motiv povezala s pesnikovim prizadevanjem, da bi

¹²⁷ O čudežu gl. *Vita s. Martini* 4, 686–701 (MGH AA 4,1, 369–370; ed. S. QUESNEL [kot v op. 1], 100–101; ed. G. PALERMO [kot v op. 1], 153–154); o njem poročata tudi GREGORIUS TURONENSIS, *De miraculis s. Martini* 1,15 (PL 71, 927 C) in PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 13 (ed. F. BRADAČ, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, 68–71). O sekundarnem pomenu religioznega motiva prim. že R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 14.

¹²⁸ Gl. navedbo v op. 118; prim. *Carmina* 3,13, 32 (MGH AA 4,1, 66: *exul*). Shizmatični škofje, ki jih je Justinijan pregnal, Justin II. pa po nastopu osvobodil kazni pregnanstva, se prav kato označujejo *Exilio positi patres* (*Appendix carminum* 2, 39; prav tam, 276).

¹²⁹ R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 14; H. BERG, Bischöfe (kot v op. 3), 84–85 (nezadovoljstvo z bizantinsko oblastjo); H. KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 3), 25 (domnevna protibizantinska usmerjenost).

¹³⁰ H. WOPFNER, *Die Reise*, 365–366 in zlasti E. STEIN, *Histoire* II, 833–834 (oba kot v op. 3).

¹³¹ V najbolj izdelani obliki J. ŠAŠEL, *Il viaggio* (kot v op. 3); to mnenje zagovarja tudi M. ROUCHE, *Autocensure de diplomatie chez Fortunat à propos de l'élegie sur Galeswinthe*, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia*, Treviso 1993, 149–159, zlasti 157–158, deloma tudi M. REYDELLET, v: *Venance Fortunat* (kot v op. 1), XIX (Venancijeve stiki z Martinom iz Brage naj bi imeli politično ozadje; v ozadju Martinovega prihoda v Španijo naj bi bili Justinijanovi načrti rekonkviste).

¹³² L. PIETRI, *Venance Fortunat* (kot v op. 3), 735–736; B. BRENNAN, *Venantius Fortunatus: Byzantine agent?* (kot v op. 3).

¹³³ Navedemo naj primera dveh osebnosti, za kateri obstajata (najmanj) dve različni razlagi vzrokov in motivov za začasni ali trajni odhod v daljne dežele (predvsem *peregrinatio religiosa* ali predvsem politični motivi): sv. Severin iz Norika († 482) in sv. Martin iz Brage († ok. 580), s katerim je Venancij Fortunat vzdrževal stike (prim. *Carm.* 5,1–2 [MGH AA 4,1, 246–252]). O različnih razlagah življenjske poti

našel kultiviranega in vplivnega zaščitnika, da gre pri Venanciju Fortunatu za primer "potujočega pesnika", kakršni so bili v pozni antiki poznani tudi drugod, najbolj številni pa so bili v Egiptu¹³⁴. Pesnik naj bi povezoval romanje na svetnikov grob s prizadevanjem, da bi našel takega zaščitnika. Pri tem naj bi mu pomagal škof Vitalis iz Altina s svojimi zvezami v frankovski državi, ki naj bi mu s priporočilnimi pismi utrl pot do vplivnih galskih škofov¹³⁵. Pri iskanju vzrokov za pesnikov odhod iz Italije velja upoštevati motive osebne narave, kot je bila osebne narave njegova kasnejša odločitev, da ostane v novi domovini¹³⁶.

V ozadju pesnikove odločitve so bile razmere v severovzhodni Italiji v razdobju ok. 560–565. Te razmere so bile zapletene na vojaško-političnem in cerkvenem področju, dostikrat v tesni medsebojni prepletenosti. Tudi po Narzesovih zmagah v severni Italiji 560/63 je na severnem obmejnem področju vladala napetost z občasnimi vojaškimi spopadi¹³⁷. Ob negotovih vojaško-političnih razmerah so se stopnjevale tudi verske napetosti zaradi vse hujšega pritiska na shizmatično oglejsko cerkev. Ta pritisk je od začetne polemike postopoma prešel na oblike vojaško-policijskih posegov proti shizmatičnim škofom, kot kaže primer Narzesove aretacije in kaznovanja profrankovsko usmerjenega shizmatičnega škofa Vitalisa iz Altina 565. Shizmatična oglejska cerkev pod vodstvom patriarha Pavlina, s katerim so pesnika povezovala že od rane mladosti tesne osebne in duhovne vezi, je bila zaradi svoje obmejne lege izpostavljena posegom tako Bizanca kot Frankov¹³⁸. V takih razmerah je odhod v Galijo kljub velikemu tveganju obetal mirnejšo prihodnost.

Še bolj kot pesnikova odločitev za odhod postane ob upoštevanju razmer v severovzhodni Italiji razumljiva njegova odločitev, da v Galiji tudi ostane. Če opisuje pesnik v *Vita s. Martini* potovanje kot sorazmeroma varno, saj se omenjajo kot morebitni moteč element na čezalpskih potovanjih samo Bavarci, pa je vdor Langobardov v Italijo 568 pomenil bistveno poslabšanje razmer. V vzhodnem sosedstvu je nastanek avarskega kaganata s središčem v Panoniji, z rušilnimi premiki Avarov in Slovanov (spočetka sicer predvsem v smeri vzhodne-

sv. Severina prim. R. BRATOŽ, Der "heilige Mann" (kot v op. 36), 246–252 (z bibliografijo); v ozadju prihoda Panonijca Martina iz Palestine v špansko Galicijo je videl J. ŠAŠEL, Il viaggio (kot v op. 3), 373 (oz. *Opera selecta*, 740–745; prim. tudi: ISTI, Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem, *Kronika* 24, 1976, 151–158, zlasti 152, 155–156; Postila k Martinu iz Brage, *Kronika* 25, 1977, 166–167) politične namene, ki naj bi sovpadali z Justinijanovo politiko, B. BRENNAN, Venantius Fortunatus (kot v op. 3) pa je zavrnil to razlago kot premalo utemeljno.

¹³⁴ A. CAMERON, Wandering Poets: a literary movement in Byzantine Egypt, *Historia* 14, 1965, 470–509 (za obdobje od 4. do 6. stoletja).

¹³⁵ J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 26. Pomen škofov kot patronov pesnikov v 5. in 6. stol. poudarja tudi I.N. WOOD v: *The Cambridge Ancient History XIV* (kot v op. 94), 433.

¹³⁶ L. PIETRI, Venance Fortunat (kot v op. 3), 736.

¹³⁷ Še okvirno v času pesnikovega odhoda v Galijo je – po Justinijanovi smrti sredi novembra 565 – izbruhnil upor Herulov na Tridentinskem, ki so svojega poveljnika Sinduala oklicali za kralja. Narzes je uzurpatorja premagal, zajel in usmrtil (najverjetneje 566; gl. *PLRE* III, 1155). Obseg in pomen nevarnosti na severni meji bizantinske Italije v tej dobi odraža zelo izpoveden komentar k omembi Narzesove zmage nad upornimi Heruli v *Liber pontificalis*, LXIII (Iohannes III), 2 (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955², 305): *Erat enim tota Italia gaudens*.

¹³⁸ Pritiske ene in druge strani v razdobju od Justinijanove vlade do 591 v dramatičnem tonu opisuje pismo shizmatičnih škofov cesarju Mavrikiju (*Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium*; *ACO* IV/2, 132–135), zlasti c. 7–10 (pritisk bizantinske posvetne oblasti v osemdesetih letih 6. stol.) in c. 18–19 (nevarnost s strani frankovske cerkve v času Justinijana, t.j. pred 565, nato ponovna potencialna nevarnost s te strani ok. 590).

ga in osrednjega Balkana), pomenil potencialno grožnjo tudi za severovzhodno Italijo¹³⁹. V primerjavi z nevarnimi in povsem nepredvidljivimi razmerami v severovzhodni Italiji po 568 so bile politične in cerkvene razmere v Galiji bolj stabilne, boljši so bili tudi izgledi za kulturno delovanje, ki je v langobardski Italiji v tem času skoraj povsem zamrlo, v bizantinski Italiji pa je bilo tudi v upadu¹⁴⁰. V vrsti med seboj prepletenih subjektivnih in objektivnih motivov za pesnikov odhod v Galijo in za njegovo kasnejšo odločitev, da ostane v novi domovini, nastopajo vsaj v posrednem smislu tudi konfliktna cerkvena razmera zaradi shizme Treh poglavij.

Seznam kratic:

- AAAd *Antichità Altoadriatiche*, Udine.
 ACO *Acta conciliorum oecumenicorum*, Berlin (in drugod).
 CCSL *Corpus Christianorum. Series Latina*, Turnhout.
 CSEA *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Aquileia.
 ILCV *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres* (ed. E. DIEHL, Dublin – Zürich 1970.³)
 LCL *The Loeb Classical Library*, Cambridge (Massachusetts) – London.
 MGH *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover–Berlin.
 MGHAA *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi*, Berlin.
 PG *Patrologia Graeca*, Paris.
 PL *Patrologia Latina*, Paris.
 PLRE III *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. IIIa-b A.D. 527–641 (by J.R. MARTINDALE, Cambridge 1992).
 RAC *Reallexikon für Antike und Christentum*, Stuttgart
 RIS *Rerum Italicarum scriptores*, Bologna.

P.s.: Prispevek prinaša dopolnjeno slovensko besedilo referata “Venanzio Fortunato e lo scisma dei Tre capitoli”, ki ga je avtor predstavil na mednarodnem simpoziju “Venanzio Fortunato e il suo tempo” v Trevizu (29. 11. – 1. 12. 2001). Avtor se zahvaljuje kolegom, ki so mu pomagali pri zbiranju nekaterih težje dostopnih publikacij: dr. Stefano Di Brazzano (Trst), dr. Reinhardt Harreither (Dunaj), prof. dr. Peter Štih in doc. dr. Gerhard Waldherr (Regensburg).

¹³⁹ O tem prostoru pesnik ne daje omembe vrednih podatkov. Panonija (in v enem primeru posebej Savarija) se omenjata kot domovina sv. Martina iz Toursa (*Vita s. Martini* 1,46; *Carmina* 10, 6, 93; gl. *MGH AA* 4,1, 237 in 296), Panonija še enkrat kot domovina Martina iz Brage (*Carmina* 5, 2, 21; prav tam, 104), Siscia kot domovina mučenca sv. Kvirina (*Carmina* 8, 3, 153; prav tam, 185). Ilirik se omenja kot območje misijona apostola Pavla (*Carmina* 5, 2, 7; prav tam, 104) in območje, kamor se je razširil arianizem (*Vita s. Martini* 1,110; prav tam, 299). Pesnik ne daje o tem prostoru nobenega podatka, ki bi pojasnjeval sočasne razmere na tem območju. O razmerah v podonavsko-balkanskem prostoru v razdobju od 567 do ok. 600 gl. W. POHL, *Die Awaren*, München 1988, 58–162.

¹⁴⁰ Prim. nazadnje *The Cambridge Ancient History* XIV, 416, 873.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Venantius Fortunatus und das Drei-Kapitel-Schisma

Rajko Bratož

Die Meinungen der Forscher über das Verhältnis von Venantius Fortunatus zum Drei-Kapitel-Schisma bildeten sich parallel zur Interpretation von wenigen Stellen im Dichteropus und zur Deutung seines Schicksals heraus, vor allem der Gründe für seinen Abgang aus der italischen Heimat nach Gallien im Jahre 565. Von grundlegender Bedeutung für die im Titel gestellte Frage sind der Entstehungsgeschichte nach: 1. die ersten zwei Gedichte im literarischen Nachlaß, die auf italischem Boden (also vor 565) entstanden sind; 2. das Danklied an Kaiser Justinus II. und die Kaiserin Sophie (um 569–570) und 3. einige Verse in der Beschreibung der Reise des Dichters von Italien nach Gallien aus der Zeit um 575, die in Form eines Phantasie-Itinerariums der Dichtung *Vita s. Martini* von Gallien nach Ravenna im Schlußteil der gleichnamigen Dichtung (Buch 4, vor allem die Verse 658–676) überliefert ist.

Jugend- und Ausbildungsjahre des jungen Venantius fielen in die Zeit des ausbrechenden Drei-Kapitel-Streits (557) und des Pontifikats des ersten schismatischen Patriarchen Paulus von Aquileia (um 569). Den Patriarchen Paulus schildert er auf eine respektvolle und persönliche Weise, mit ebenso großer Zuneigung auch zwei Bischöfe aus dem Raum des Patriarchats von Aquileia: Johannes von Padua und seinen jugendlichen Freund Felix, der erst nach ihrer Trennung Bischof von Treviso wurde. Äußerst verwickelt und vorerst ungeklärt ist aber die Identität der Bischöfe Vitalis und Johannes, die in den ersten beiden Gedichten erwähnt werden, den einzigen, die eindeutig auf italischem Boden entstanden sind. Vor allem der erste Bischof wird in Superlativen angepriesen, die von ihm errichtete Andreaskirche als ein Meisterbauwerk gerühmt. In den bisherigen Forschungen bildeten sich (mindestens) vier verschiedene Deutungsversuche hinsichtlich des Bischofs Vitalis heraus: es handele sich 1. um einen in anderen Quellen nicht überlieferten katholischen Bischof von Ravenna, 2. um einen gleichnamigen schismatischen Bischof von Mailand, 3. um einen gleichnamigen schismatischen Bischof von Altino, der sich aus dem byzantinischen Territorium ins fränkische Äguntum zurückgezogen hätte oder 4. um einen durch andere Quellen nicht belegten katholischen Bischof aus Südtirrol, der als Exponent der Kirche von Ravenna eine der drei spätantiken Andreaskirchen (auf der Insel des Hl. Andreas vor Pula oder in Betika zwischen Pula und Rovinj) erbaut haben soll. Nach der ersten und vierten Deutung wäre Vitalis (zusammen mit Johannes) ein katholischer Bischof auf Seiten Ravennas gewesen, nach der zweiten und dritten aber ein Schismaanhänger wie die drei oben genannten Bischöfe. Alle vier Interpretationen enthalten eine Reihe von Schwachstellen, vor allem ist aber keine von ihnen durch materielle Funde überzeugend belegt. Auf der Grundlage der verhältnismäßig gut bekannten historischen Umstände in Nordostitalien in der Zeit um 560–565 spricht das meiste für die dritte Deutung.

Über das Verhältnis des Dichters zum Schisma legt das Danklied zu Ehren von Justin II. und Sophie bestes Zeugnis ab. In ihm pries der Dichter - nicht ganz zu Recht - den neuen byzantinischen Kaiser (Regierungsantritt Mitte November 565) und seine Gattin nicht nur als Spender der überaus kostbaren Reliquie vom hl. Kreuz an das Kloster in Poitiers, sondern auch als Herrscher, der Justinians Religionsedikt widerrufen und die Rechtgläubigkeit wiederhergestellt hat. Die Darstellung des durch Justinian ausgelösten Religionsstreites, der durch Justins Edikt nach seinem Regierungsantritt endgültig beigelegt werden sollte, enthält in der Manier der panegyrischen Poesie zahlreiche Übertreibungen, sowohl was den räumlichen Umfang des Schismas betrifft als auch dessen tatsächliche Folgen für die Kirche im Westen bzw. die Intensität und Tiefe von Justinians Eingriffen in das Leben der Kirche. Die überdimensionierte Bedeutung des Religionsedikts weist - durch Verschweigen von Justinians Namens und Hervorheben des Kontrasts zwischen den Zuständen vor und nach Justins Regierungsantritt - darauf hin, daß der Dichter gegenüber der Religionspolitik Justinians kritisch, zugleich wohlwollend gegenüber der schismatischen Kirche eingestellt war. Dabei vertiefte er sich nicht in den theologischen Gehalt des Streites selbst, weil er ihn wahrscheinlich nicht gut genug kannte. Er verließ Italien nämlich bereits 565, bevor der Streit seinen Höhepunkt in der theologischen Polemik erreichte (zur Zeit Pelagius II. und Gregorius des Großen), in Gallien selbst war das Wesen des Streites nur wenig bekannt.

Eine der Fragen, die sich im Zusammenhang mit dem Verhältnis des Dichters zum Schisma stellt, betrifft die Gründe für seinen Abgang nach Gallien. Außer dem religiösen Streit in Norditalien könnte einer der folgenden persönlichen Gründe eine Rolle gespielt haben: Dichterambitionen eines begabten, jedoch noch nicht etablierten Dichters, Pilgerfahrt zum Grab des hl. Martin von Tours, eventuelle vorangegangene Verbindungen mit fränkischen Bischöfen - gefolgt von verwickelten militärisch-politischen Verhältnissen in Nordostitalien. Einleuchtender als die Beweggründe für seinen Abgang ist der Entschluß des Dichters, in der neuen Heimat zu bleiben. Die allgemeinen Sicherheits-, Gesellschafts-, Wirtschafts- aber auch Religionsverhältnisse in Nordostitalien haben sich im Gefolge der langobardischen Oberherrschaft, der Steigerung des religiösen Drei-Kapitel-Streits und der unsicheren Verhältnisse an der Nord- und Ostgrenze radikal verschlechtert.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj - 1. junij 1996. - Ljubljana 1997. - 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. - Ljubljana 1997. - 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. - Ljubljana 1999. - 1.000 SIT

Mikužev zbornik. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).